BRANIMIR GUŠIĆ

STAROHRVATSKO NASELJENJE RAVNIH KOTARA

Naša historiografija, a ne samo ona, kao da se nikako ne može izvući iz stadija sakupljanja činjenica i konačno prijeći na stvaranje određenih sinteza, danas toliko potrebnih našemu društvu. U bujnom preoblikovanju, koje upravo u našoj zemlji proživljujemo u poslijeratnom periodu, nedostatak takvih sinteza osjeća se iz dana u dan sve jače. Naša revolucija, koja je nakon izvojevane vojničke pobjede ne manjom žestinom i upornošću zahvatila i najintimnije pore našega društvenoga organizma, traži sinteze, kako bi se naše društvo u svojoj daljoj izgradnji moglo što čvršće osloniti na pozitivna iskustva naše prošlosti i njih pravilno ugraditi u naše nove društvene odnose. Jer i ti novi odnosi, što se danas rađaju, nošeni brojnim antropogenim faktorima, u prijašnjim vremenima nepoznatim, a uslovljenim ponajviše eksplozivnim tehničkim napretkom u svijetu, uz našu vlastitu naglu industrijalizaciju, prijete da i razvitak naših društvenih odnosa upute u smjeru koji možda nije optimalno prilagođen našim naslijeđenim zasadama i prirodnoj okolini zemlje što je kroz tisuću i pet stotina godina postala naša domovina. Taj nedostatak da upravo sada propustimo korištenje i ovih u toku našega historijskog razvoja često i teško stećenih iskustava, nerijetko skupo plaćenih, upravo ta činjenica može da i oblikovanje naših novih društvenih odnosa skrene u pravac koji nas može odvesti u stramputicu da izgubimo niz naših najpozitivnijih osobina, stvorenih u milenijskom etnogenetskom procesu u međusobnom odnosu našega čovjeka i njegove prirodne okoline. Radi se kod toga upravo u određenim osobinama koje su determinantne za našu fizionomiju, za naše fizičke i intelektualne sposobnosti, za našu etiku i za naš moral, osobine čiji skup čine nas upravo onim što jesmo u krugu drugih etničkih grupa našega kontinenta. Kao mali narod, koji

mora naravno težiti da se i on uklopi u sadašnje napredne tokove zbivanja u svijetu, mi moramo upravo zbog toga nastojati da u tom složenom procesu obilno koristimo sve pozitivne elemente naše prošlosti i da ih, poštivajući zakone društvenog razvitka, ugradimo i u naše nove odnose. Samo ćemo na taj način i u novim prilikama moći zadržati naš individualitet određene etničke skupine i izbjeći opasnost da jednoga dana bez traga nestanemo u općoj poplavi ujednačenoga pučanstva.

To su razlozi što nas gone da pokušano dublje zahvatiti i u pitanje našega najstarijega naseljenja u novoj domovini, svjesni svih teškoća kojima se izlažemo upravo zbog još uvijek brojnih nedostataka osnovnih historijskih i arheoloških podataka na tom području. Tu prazninu treba donekle da popuni osobno poznavanje kraja o kojemu je riječ. A upravo je ova činjenica, osnovna za geografa, najčešće odsutna kod naših historičara, a obično posve mimoiđena u arheološkim raspravama.

Za predio naših istraživanja izabrali smo upravo kraj poznat danas pod nazivom Ravnih Kotara. To smo učinili s razloga što je on središnji predio najstarije hrvatske državnosti na Jadranu i što je u njemu, kako nam se čini, hrvatsko naseljenje bilo najkompaktnije. Kod toga kad govorimo o »hrvatskom« naseljenju onda razumijevamo onaj val ljudstva koji je, i pored često različite etnogenetske prošlosti,[1] pod imenom Hrvata slomio avaroslovenski otpor i uz pristanak bizantskoga vladara u prvoj polovini 7. vijeka, ili točnije negdje između 641. i 643. godine zaposjeo ovu tada perifernu provinciju bizantskoga carstva.[2]

Već je Vuk Karadžić u svom Rječniku ispravno odredio granice ovoga predjela: »Kotari od sjevera graniče Zrmanjom, od juga Krkom, od istoka Bukovicom, a od zapada morem.[3] To je blago ustalasana krajina sa tri niza uzdužnih uzvišenja, koja kao nastavak otoka Maona, Vira i Paga slijede dinarsko pružanje od SZ prema JI i međusobno zatvaraju niz plodnih dolina bogatih vodom. Ove su dugodoline sve do dolaska Turaka pružale mogućnost intenzivne zemljoradnje, a hrastovim šumama prekrivene strane uzdužnih uzvišenja usmjeravale ujednačeno podneblje, bez prevelikih kolebanja i bez snažnih vjetrova, što danas uslijed intenzivne degradacije zelenoga pokrivača ovaj nekad bogodani kraj postepeno pretvaraju u »Kršne Kotare«, u krajinu sve manje podesnu za obitavanje čovjeka.

[1] Vidi moju raspravu Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, Radovi Inst. JAZU u Zadru, sv. 16—17, Zadar 1969, 452.

[2] D. Mandić, Rasprave i prilozi, Rim 1963, 51.

[3] Vuk Stef. Karadžić, Srpski rječnik, Beč 1852, s. v. Kotari. Vidi i Rječnik JAZU V, s. v. Kotar i kotari, Zagreb 1898—1903, 395.

Kotari koje narod donekle razlikuje od Primorja,[4] bili su sve do seobe naroda dobro napučeni. Brojni ostaci rimskih vila rustika po plodnim dolinama govore o tada visokom stupnju ratarske proizvodnje, što je ne samo mogla zadovoljavati potrebe okolnih gradova Enone, Jadra, Aserije, Varvarije i Skardone, nego je sa svojim viškom proizvodnje služila i za razvoj trgovine u udaljenije krajeve i morem i kopnom. Ali je već i u predrimsko vrijeme čitav ovaj kraj bio posut brojnim naseljima.[5] Tragove tih ilirskih naselja nalazimo po danas ogoljelim glavicama okolnih visova, čija bogata keramika i mnogobrojne nekropole ukazuju na njihov dugi život. Mnoga su od njih svoj kontinuitet vukla još od paleomediteranskoga naseljenja, iz onoga dalekoga doba, još davno prije pojave Indoevropljana, kad je stočarstvo činilo jedinu ekonomsku osnovicu toga pučanstva.[6] Za njihovu paleomediteransku prošlost govore pored samoga njihova položaja i ostaci megalitske građe njihovih u suho građenih obrambenih zidova, što je nerijetko nalazimo u njihovim temeljima. Tada su ona najvećem dijelu stanovništva služila samo kao zbjeg u slučaju ratne opasnosti i kao privremeno boravište za onaj kratki vremenski predah kad su stočari u proljeće ili u jesen boravili na srednjoj etapi silazeći sa svojom stokom sitnoga zuba s planinskih ljetnih pašnjaka na zimovanje u toplo primorje ili slijedeći obnovu vegetacije u proljeće iz svojih zimovališta postepeno hvatali svježu travu do visokih planina u pozadini. Tek je romanizacija za vrijeme rimskoga vladanja uputila određeni dio stanovnika i na obrađivanje polja i time i na sesilan način života. Ipak ne smijemo pri tome smetnuti s uma da su posjednici poljoprivrednih imanja bili većinom novi došljaci iz Italije ili isluženi vojnici — veterani, a njihova polja da je obrađivala ropska snaga, dok su sloboni Iliri i dalje uglavnom zadržali svoj polunomadski stočarski život.[7] Tek se ilirska aristokracija, poprimajući sve više rimsku civilizaciju, počela naseljavati u urbanim središtima i svoju ekonomsku snagu izgrađivati u agrarnoj pro-

[4] »Jesi l'čuo latinsko primorje, kod primorja rišćanske kotare?« (Vuk, Narodne pjesme, Beograd, državno izdanje 3, 120).

[5] Š. Batović, Stariji neolit u Dalmaciji, Zadar 1966, tab. I; B. Gušić, Najstarije hrvatsko naseljenje, o. c. 13.

[6] Ibid., 12.

[7] Izgleda da su Rimljani ilirski Zadar opustošen u borbama naselili novim doseljenicima iz Italije i njima podijeli zemlju u novoizmjerenom gradskom ageru. Vidi M. Suić, Municipalitet antičnoga Zadra, Zadar. Zbornik Matice Hrvatske, Zagreb 1964, 118; isti, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik Inst. za hist. nauke u Zadru, I, Zadar 1955, 14; V. Brunelli, Storia della città di Zara, I, Venezia 1913, 88. Vidi i moj rad Najstarije hrvatsko naseljenje, o. c. 16.

dukciji i u trgovini.[8] Ali i pored toga je polunomadsko stočarenje i dalje ostalo glavno zanimanje staroga autohtonoga ilirskoga pučanstva.

Upravo zbog toga osnovnoga stočarskoga zanimanja planine u pozadini su i kroz čitav stari vijek činile s primorjem jedan jedinstveni nedjeljivi životni prostor, unutar kojega se još od pradavnih vremena odvijao život primorskoga čovjeka — stočara. To nam potvrđuje i rasezanje teritorija pojedinih ilirskih plemena, koji je po mogućnosti uvijek obuhvatao i dio primorja i dio planina u pozadini. Tako znamo da su Ortoplini, kojima je sjedište bilo na moru u današnjoj Stinici, zahvatali i pasišta oko Vel. Rajinca u sjev. Velebitu,[9] a jednako je tako i teritorij susjednih Begija također zahvatao čitav kraj od mora do velebitskih vrhova.[10] Nin je svoja pasišta u južnom Velebitu bio sačuvao sve do turske invazije,[11] a jednako su i primorski gradovi Senj[12] i Bag[13] u svoj gradski teritorij ubrajali i pasišta u Senjskom bilu odnosno srednjem Velebitu. Suić je za ilirsku Varvariju mogao dokazati da joj je pripadao prostrani teritorij od morske obale pa sve do prvih planinskih površi u današnjoj Bukovici,[14] a nije isključeno da se jurisdikcija ovoga grada protezala i još sjevernije, sve do visokih planina u pozadini.

Rimska je urbanizacija bila najprije zahvatila stare mediteranske trgovačke emporije uz more, a zatim se dalje u unutrašnjosti infiltrirala i u ona utvrđena središta ranijega ilirskoga života koja su se u početnom raslojavanju rodovske organizacije već u pred-

[8] Vidi spomenik nađen u Vrsima na kojem se spominje gradnja kamenog mosta u Ninu, što ga je podignuo neki Caius Julius Curticus, očigledno domaći čovjek. Vidi M. Suić, Novi antikni epigrafički spomenik iz Nina, Vj. za arh. i hist. dalm., 52, Split 1950, str. 53; isti, Antični Nin i njegovi spomenici, Radovi Inst. JAZU u Zadru 16—17, 1969, 89.

[9] Vidi moj rad, Dabri, antropogeografski prikaz, Dabri JAZU, Zagreb 1959, 18 i Naše primorje, Pomorski zbornik JAZU I, Zagreb 1962, 37. Vidi i K. Patsch, Die Lika in römischen Zeit, Schriften der Balkankomission d. kais. Akad. Wien 1900, 22.

[10] D. Rendić-Miočević, Novi Dolabelin »terminacijski« natpis iz okolice Jablanca, Vj. arh. muz. Zgb. 3. serija, III, 1968, 63. Vidi i moj rad, Naseljenje oko Velebita do Turaka (Ž. Poljak i suradnici: Velebit, Zgb, 1969, 137).

[11] Upor. listinu kralja Andrije od 1. 8. 1205. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae JAZU [u daljnjem tekstu SC] III, 1905, 52 i kralja Bele izdanu između 14. 10. 1242. i 13. 10. 1243. (SC IV, 1906, 203). O njemu pjeva i Petar Zoranić u svojim Planinama (Venetia 1569).

[12] »planine Segnie« u § 128. senjskoga statuta. I. Mažuranić, Statut grada Senja, Arkiv za povjest. jugoslav. III, Zagreb 1854, 167.

[13] Vidi potvrdu knezova Krbavskih danu Bažanima u Obrovcu 8. 11. 1387, Kukuljević, Jura regni, I, Zagreb 1862, 157.

[14] M. Suić, Municipium Varvariae, Diadora, 2, Zadar, 1960—61, 190; isti, Bribir u antici, Starohrv. prosvj., III serija, 10, Zagreb 1968, 219.

rimskom periodu izdigla do važnih središta političkoga zbivanja.[15] Naseljavanjem italskoga elementa i dedukcijom veterana Rimljani su već od Cezarovih vremena provodili ovakvu smišljenu politiku romanizacije, a da sve do završetka svoje dominacije nisu uspjeli da je do kraja sprovedu. Ilir je, osobito u planinskim oblastima, ostao stočar, jer mu je to nalagala priroda njegove okoline i on je tu svoju stočarsku ekonomiku prenio i na sve nove došljake poslije seobe naroda.

Već su borbe s Istočnim Gotima svakako prouzročile znatne štete i u ovom našem kraju. Prokopije spominje borbe oko Burnuma, a nova iskapanja na Bribirskoj glavici utvrdila su sigurne znakove požara ne samo u samom gradu nego i na gradskim zidinama.[16] Način kako su te zidine popravljane jasno ukazuje na naglo osiromašenje njenih žitelja. Nema sumnje da su još veća razaranja uslijedila za vrijeme avaro-slavenske invazije. Premda moramo vjerovati da su glavni cilj ovih barbarskih horda bili bogati gradovi uz more, nije ni zaleđe moglo biti pošteđeno od pljačke i paljenja. Ondašnje prilike u svojim pismima opisuje sv. Jeronim, suvremenik tih događaja: »Sve je bilo puno uzdaha i plača i svagdje se susretala samo slika smrti, a rimski je imperij bio na umiranju. Tada su predjeli Ilirika i Dalmacije ostajali pusti, lišeni stanovnika i domaćih životinja. Nekada plodne oranice ponovno je prekrila šuma i neprohodna šikara«.[17] Za kasnijih avaro-slavenskih provala pljačka je bila tolika, kako kaže Agatijas, da se u zahvaćenim krajevima čak zatro i svaki lavež pasa.[18] Nema sumnje da takvim razaranjima nije mogao izbjeći ni bogat nekadašnji liburnijski konvenat sa svojim gradovima rimskih građana.

Arheološka iskapanja još uvijek nisu u ovom kraju toliko napredovala da bismo pobliže mogli odrediti jakost ove avaro-slavenske invazije. Ipak nam i dosadašnja istraživanja pružaju neke podatke što nam mogu bolje osvijetliti taj najmanje poznati period naše prošlosti. Tragovi požara što ih nalazimo u Zadru i Ninu, na Cvijinoj gradini, Bribirskoj glavici, Podgrađu i na drugim gradskim naseljima kasne antike dokazuju nam da je u tim razaranjima vatra odigrala veliku ulogu. Novonadošli barbari nisu se naseljavali u tim srušenim gradovima. Avari, kao pravi konjanički narod, izabrali su za svoja obitavališta plodne ravnice, gdje je bilo dovoljno paše za njihove brojne konje. Na ostatke takva avarskoga hringa, o kojemu je ovdje riječ, prvi je svratio pozornost don Mate

[15] M. Suić, Municipium Varvariae, o. c. 180; isti, Bribir (Varvaria) u antici, o. c. 219.

[16] Vidi M. Suić, Bribir (Varvaria) u antici, o. c. 230.

[17] U pismu Heliodoru 396. god. sancti Hyeronimi Epistolae. ed. Migne, Patrologia Latina vol. 22, Paris, 1842, str. 600.

[18] Agatijas u Dindorf, Hist. Graeci min. vol. II, Leipzig, 1871, str. 369.

Klarić.[19] To je predio u pozadini Bibinja i Sukošana, između Kuline i Budina, te Gornjih i Donjih Žednica. Ostaci niskog zemljanog obrambenog nasipa mogu se i danas pratiti od Kuline istočno od stare crkvice sv. Martina s jedne strane u smjeru Sukošana, a s druge prema Babindubu. Da je to utvrđeno naseljenje dopiralo i do same morske obale, dokazom nam je danas iščezli naziv Obrov na punti od Sukošana, inače još zvanom Barbiriščina, što ga nalazimo spomenutoga još u dokumentima 18. stolj.[20] Na drugi takav hring podsjeća nas današnji naziv ninske glavice Obrovica (38 m.) i oko nje toponimi Obrov i Obrovci kraj sv. Nikole u Prahuljama.[21] I ovaj je lokalitet smješten u bogatoj ravnici s dobrom pašom i obiljem vode. Nijedan od ovih lokaliteta nije još arheološki pobliže istražen.

Pored ovih avarskih logora na prva slavenska naselja upućuju nas pogrebni humci što se u razmaku od nekoliko stotina metara od tumulusa zvanog Materiza nastavljaju u smjeru Ninskih stanova i gdje je upravo u najzapadnijem, jedinom do danas arheološki istraženom, otkriveno groblje koje po svojem inventaru i karakteru tamo pronađene staroslavenske keramike možemo datirati u 7. ili najkasnije 8. st.[22] Takve slavenske nekropole utvrđene su i na Maklinovu brdu[23] i Razbojinama nedaleko Kašića.[24] Sigurno je da će se daljim arheološkim istraživanjima na cijelom području Ravnih Kotara pronaći još čitav niz sličnih nekropola, kojih početak seže u samo prvo doba slavenskoga naseljenja, a od kojih su neka svoju upotrebu nastavila dalje i u vrijeme stare hrvatske države. Ali pored ovakvih nizinskih naselja izgleda da su novonadošli Slaveni osnivali i vojnička obrambena naselja na povišenim mjestima, koja su ograđivali kružnim kamenim nasipom. Kao da takvo jedno strateško utvrđenje prepoznajemo na glavici nekih par stotina metara jugoistočno od ilirskoga gradinskoga naselja Trojangrada više Maloga Stabna u Vrani.[25] To je okruglasto utvrđenje tek jedva 100 m u prečniku opasano grubim u suho nabacanim kamenim nasipom bez ostataka ilirske keramike ili bilo kakvih tragova duljega stalnoga obitavanja. Sličnih ostataka ima rasutih na više mjesta po Ravnim Kotarima, pa bi njihovo istraživanje

[19] M. Klarić, Obrovac sredovječnih isprava (od X—XIV vijeka), Vjest. hrv. arh. dr. N. S. 16, Zagreb 1935, 52.

[20] Ibid., 46.

[21] Vidi moj rad Najstarije hrv. naseljenje, o. c. 22.

[22] J. Belošević, Slavenska keramika iz ranosrednjovjekovne nekropole »Meterize« kraj Nina, Diadora 2, Zadar 1962, 237.

[23] Ovu je nekropolu iskopavao M. Suić još 1955. god. Materijal još nije objavljen.

[24] D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra, Starohrv. prosvj., III ser., 10, Zagreb 1968, 23.

[25] Vidi moju raspravu Najstarije hrv. naseljenje, o. c. 23.

možda moglo pružiti jasniju sliku upravo najmanje poznatoga vremenskoga razdoblja naše povijesti: avaro-slavenske invazije.

Kad su Hrvati slomili avarsku vlast i u sporazumu sa carem Heraklijem naselili primorski dio bivše provincije Dalmacije, oni su ovaj predio Ravnih Kotara intenzivno naselili. Zbog toga se i prozvala cijela ova regija »Hrvatska« odnosno Hrvati.[26] To ime nosio je ovaj kraj sve do nove izmjene stanovništva za vrijeme Turaka, kad je zadobio svoj sadašnji naziv Ravnih Kotara. Hrvate je ovamo privukla ne samo relativno blaga klima i blizina mora nego i pitomina i plodnost kraja u kojem se još uvijek našlo i nešto staroga stanovništva, koje je uspjelo preživjeti avaro-slavensku najezdu.[27] Ova je upravo ovdje oko Zadra morala biti osobito snažna, sudeći po malenom broju romanskih toponima koja su se tu sačuvala.[28] Nasuprot, veze između novonadošlih Hrvata i preostaloga romanskoga življa morale su od samoga početka biti znatne. To se osobito očitovalo u gradovima, gdje su i patricijske kćeri nosile slavenska imena,[29] a članovi hrvatskih porodica zauzimali i najuglednije položaje.[30] Ovu je koegzistenciju još više olakšala činjenica što su novi došljaci došli kao saveznici Bizanta i kao kršćani arijanci, dakle ljudi kojima životno shvaćanje kasnoantičkoga svijeta nije bilo posve strano.

Potvrdu za ovakvo razmišljanje nalazimo u činjenici što se mnoga stara za vrijeme avarske provale teško oštećena i porušena naselja sada obnavljaju i ponovno naseljuju. Što više, novonadošli su hrvatski rodovi upravo za središta svoje rodovske, a kasnije i župske organizacije, bez iznimke koristili stare utvrđene još ilirske gradove, koji i za sve vrijeme rimske dominacije, i pored snažne romanizacije, nisu nikada posve izgubili svoje ilirsko rodovsko značenje. Možda je upravo ova činjenica, više nego sve ostalo, pripomogla da su se rodovske pravne norme i rodovska shvaćanja upravo u ovom kraju tako dugo održala i toliko uspješno odupirala uvođenju franačkih feudalnih odnosa. Naša je historiografija, sve do najnovijega doba zavedena pričanjem Tome arciđakona, susret antiknoga svijeta sa Hrvatima i njihovim pratiocima u seobi uvijek prikazivala krajnje antagonistički i neprijateljski. Tek je

[26] Ibid., 23.

[27] Upor. i Z. Vinski, Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Beckenraumes. Izdanje Akad. B i H, 12, Sarajevo 1969, 171.

[28] P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Jadranska straža, Split, 1934, 219; isti, Postanak hrvatskog Zadra, Radovi Inst. JAZU u Zadru, I, 1954, 37.

[29] Upor. Dobrušu, kćer zadarskoga priora Andrije spomenutu g. 918. (M. Kostrenčić, J. Stipišić i M. Šamšalović, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae JAZU [u daljnjem tekstu CD] I, 1967, 26.

[30] B. Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, Vj. za arh. i hist. dalm. 62, 1960, 87.

Sakač[31] u svojim radovima prvi upozorio na činjenicu da se misija opata Martina, što ga je papa Ivan IV, i sam rođeni Dalmatinac, bio uputio u naše krajeve odmah po dolasku Hrvata da iskupljuje zarobljenike[32] i sabire razasute moći svetaca iz razrušenih crkava,[33] može razumjeti samo onda ako se pretpostavi da su se prilike u opustošenoj zemlji ipak morale toliko srediti da je takvo djelovanje uopće bilo moguće. To pretpostavlja ne samo neku organizaciju državne vlasti nego i donekle sređene crkvene odnose. Prema tome je jasno da misija Ivana Ravenjanina koju nam je zabilježio arhiđakon Toma[34] pada prije Martinova putovanja, dakle svakako još u sredinu 7. st., kako je to već Dvornik uz Rambauda[35] i Pargoira[36] jasno uočio.[37] Barada je nasuprot Karamanu[38] mogao dokazati da i natpis na sačuvanom Ivanovu sarkofagu odgovara kraju 7. ili najdalje prvim godinama 8. st.[39] Uostalom se već i na nadvratniku iz Sućurca koji, kao što je Barada dokazao, sigurno pripada drugoj polovini 7. st., spominje »pre/sul/«, dakle biskup, tada možda baš sam Ivan Ravenjanin. A proučavanja Lovre Katića[40] i zadnji konzervatorski zahvati izvedeni na glavnom žrtveniku splitske katedrale još više su poduprli ovakvo mišljenje.[41]

Hrvatsko naseljenje bizantske Dalmacije nakon skršene tridesetogodišnje avaro-slavenske anarhoidne vladavine zateklo je doduše teško opustošenu i ispljačkanu zemlju, ali ne i posve lišenu svih starih stanovnika, kako se to u našoj historiografiji nerijetko tvrdi. Premda su gotovo sva urbana središta nekadašnje mnogoljudne i bogate provincije bila najvećim dijelom uništena, pa u

[31] S. Sakač, Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu, Croatia Sacra, 1, Zagreb 1931, 1; isti, Što smo primili od sv. braće Ćirila i Metoda, Život, 17, Zagreb 1936, 100.

[32] Liber pontificalis ed. Duchesne, 1, Paris 1886, 262.

[33] Thomas archidiaconus, Historia Salonitana ed. Rački, JAZU, VIII, Zagreb 1894, 29.

[34] Ibid cap. XI, 33.

[35] A. Rambaud, L'ampir grec au dixieme siècle: Constantin Porphyrogenète, Paris 1870, 273.

[36] J. Pargoire, L'eglise byzantine de 527 à 847, Paris 1905. (2. édit.) 17. i 177.

[37] F. Dvornik, Le slaves, Rome et Byzance au IX siècle, Paris, 1926, 67.

[38] J. Karaman, Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu, Starinar, S. K. A. Beograd, ser. III, 3, 1925, 43.

[39] M. Barada, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca, Vj. hrv. arh. dr., NS. 18—21, Zagreb 1940, 401.

[40] L. Katić, Nađen natpis iz IX vijeka u Sućurcu, Jadranski dnevnik Split, 30. 8. 1935, br. 203 i Obzor, Zgb 8. 9. 1935, br. 207; isti, Vjerodostojnost Tome arciđakona i posljednji dani Solina, Vj. za arh. i hist. dalm., 53, Split 1950/51, 99; isti, Još jednom o vjerodostojnosti Tome arciđakona (ibid. 55, 1953, 121); D. Mandić, Sv. Venancij ili sv. Dujam, Rasprave i prilozi iz stare hrv. povijesti, Rim, 1963, 9.

[41] C. Fisković, Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin JAZU, 6, Zagreb 1958, 81.

sjevernoj Dalmaciji nije ni Zadar od toga ostao sasvim pošteđen,[42] u pokrajini, po selima, moralo se zadržati poprilično i staroga romanskoga elementa. Samo se tako može razumjeti da je niz starih toponima moglo prihvatiti i novo naseljenje,[43] da su mnoge starokršćanske crkve sada obnovljene i dalje nosile stare nazive prvašnjih svetaca i da je u hrvatskom izgovoru naslov sanctus pretopljen u oblik sut, a ne sveti.[44] Katić je dobro zapazio da su se Hrvati rado naseljavali na starim kasnoantičkim naseljima,[45] a već je našem oštroumnom Nodilu upalo u oči da je hrvatska županska organizacija često slijedila stare kasnoantične upravne jedinice.[46] Nasuprot tome su Avari, koliko to danas možemo reći, svoje logore postavljali neovisno od kasnoantičnih naselja, pa su i svoje slavenske pratioce rado naseljavali iz čisto vojničkih razloga u okolici svojih hringova. Što više, određeni strah od ponovnoga naseljavanja porušenih antiknih gradova zadržao se u širokim slavenskim masama sve do u najnovije vrijeme. Tako su ruševine Solina, a pogotovo Duklje stoljećima ostajale nenastanjene i služile samo kao izvor građevnoga materijala dobivenoga rušenjem još preostalih starih zidina. Prenosilo se u narodu i vjerovanje da je zloća i pokvarenost toga drevnoga naroda uzrokovala njegovu propast, pa se izjave »prokleta dukljanska zemlja« moglo još nedavno slušati kod starih ljudi u okolici razrušene Duklje.[47]

Slaveni su u avarskoj vojsci oduvijek sačinjavali najveću etničku grupu. Tako je Prisko prema pričanju Simokate prigodom jednoga boja na Tisi pored tri hiljade Avara zarobio i osam hiljada Slavena.[48] Vrlo je vjerojatno da je broj Slavena u avarskoj

[42] To su jasno pokazala i najnovija arheološka istraživanja u Zadru razorenom u drugom svjetskom ratu.

[43] F. Rački, Hrvatska prije XII vieka, Rad JAZU, 57, Zagreb 1881, 129; P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, Radovi Inst. JAZU u Zadru 1, 1954, 42. i 49.

[44] Sukošan = sc. Cassianus, Supetar i Stomorina = st. Maria kod Privlake, Stomorino selo ili Stomorina vas kod Babinduba, Sutmikulje selo u Radovinu, Sutmartin u Pridrazi, Sutomišćica kod sv. Eufemije itd. Da je romanskoga stanovništva ostalo i u unutrašnjosti, dokazom je naziv Sutpetar u Lici u Kasezima nedaleko Gospića, gdje je nekada bilo sijelo ličkoga arhiđakona i dvor ninskoga biskupa (vidi moje Naseljenje oko Velebita do Turaka, o. c. 141). Vidi i K. Jireček, Das christliche Element in der Topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Sitzungsber. d. kais. Akad., Wien, 136, 1897, 20 i u našem prevodu u Zborniku Konstantina Jirečeka SAN, Bgd, I, 1959, 476.

[45] L. Katić, Naseljenje starohrvatske podmorske župe, Starohrv. prosvj. NS III, 7, 1960, 163.

[46] N. Nodilo, Historija srednjega vijeka, JAZU 3, Zagreb 1905, 456.

[47] Vidi moj rad Naše primorje, Pomorski zbornik JAZU I, Zagreb 1962, 46.

[48] Theophylacti Simocattae historiae VIII, 3, ed. de Boor Lipsiae 1887, 289.

vojsci u Dalmaciji bio još mnogo veći. Kako je njihov govor bio razumljiv novonadošlim Hrvatima, vrlo je brzo dolazilo do sporazumijevanja. Zbog toga je i otpor slabio, a nije isključeno da su pojedina plemena još za vrijeme same borbe prelazila na stranu pridošlica. Sigurno je to znatno olakšalo konačnu pobjedu nad Avarima, čiji su ostaci zadržani kao robovi na posjedima pobjednika. Na nekima se još za vrijeme cara Konstantina Porfirogeneta u 10. st. poznalo da su porijeklom Avari.[49]

Avaro-slavenska okupacija znatno je prorijedila staro stanovništvo. Što nije poginulo od mača pokušalo je naći zaštitu u primorskim gradovima i na susjednim otocima. »Zemlja ostade pusta« kako to slikovito reče car Konstantin.[50] To je i razlog da su novi došljaci našli dovoljno slobodne zemlje koju su mogli međusobno podijeliti, pa nisu bile zbog toga, kako to Nodilo s pravom ističe,[51] potrebne nikakve posebne pogodbe sa carskom vlašću, niti je bilo znatnijega otimanja od starih vlasnika, kako se to ranije događalo u doba gotske invazije. To je omogućilo mirno naseljavanje na stara selišta i brzo i bezbolno ulaženje viđenijih hrvatskih porodica u ponovo oživjele primorske gradove sa tada pretežno romanskim stanovništvom. Pobjednici su podijelili zemlju međusobno po svojim starim rodovskim pravilima i tako je svaki ratnik postao slobodan posjednik svoje zemlje što ju je obrađivao ili sam sa svojom porodicom, ili sa robovima, pokorenim Avarima i Slavenima. Da je takvih slavenskih robova zaista bilo, dokazuju slavenska imena robova koja se navode u Trpimirovoj poznatoj darovnici.[52] Upravo činjenica što su plemena hrvatske seobe nasjela na kraj u kojem je staro romansko stanovništvo najvećim dijelom bilo za vrijeme avaro-slavenske invazije ili poginulo ili iselilo, a asimiliravši brojna slavenska plemena koja su s Avarima ovamo došla i tu se bila naselila, upravo je ta činjenica omogućila Hrvatima da i u novoj domovini zadrže svoje narodno biće, a da se ne izgube u romanskom mnoštvu, kao što se to dogodilo s Langobardima, Gotima i nizom drugih barbarskih zavojevača u doba seobe naroda.

[49] Constantini porphyr. de admin. imp. c. 30, Rački, Documenta hist. chroaticae periodum antiquam illustrantia JAZU, Zagreb 1877, 271.

[50] Ibid., 372.

[51] N. Nodilo, Historija srednjega vijeka JAZU III, Zagreb 1905, 447.

[52] Ne ulazeći u pitanje autentičnosti same isprave (CD I, 1967, 3) mislimo da se određenim činjenicama kao što su nazivi posjeda i ljudi može pokloniti povjerenje. Vidi M. Barada, Dvije naše vladarske isprave Croatia Sacra 7, Zagreb 1934, 1; L. Katić, Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti, Vj. za arh. i hist. dalm. 51, 1930—34, 101, a naročito N. Klaić, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu, Vj. za arh. i hist. dalm. 62, 1960, 105.

Da su Hrvati i njihovi pratioci u mnoštvu naselili pozadinu Zadra, dokazuje nam veliki broj toponima što po svojem sufiksu —janin ili —ane odavaju naselja pripadnika određenoga roda, velike porodice — generationis, kako je to već Skok vrlo dobro uočio.[53] Ja sam samo u kraju o kojemu je ovdje riječ mogao u vrijeme do dolaska Turaka iz poznatih dokumenata sakupiti preko četrdeset ovakvih naziva.[54] Ona su nam ujedno i najbolji dokaz za rodovsku organizaciju ovih plemena u vrijeme doseobe. O mnogoljudnosti naseljenja govori činjenica što se upravo u ovom kraju, u pozadini Zadra, kasnije formirao čitav niz starohrvatskih župa. Iz doba narodnih vladara, dakle iz vremena kad je razvitak feudalnog društva prema franačkom uzoru bio u punom zamahu, mi ih poznajemo poimenično sedam. To su: ninska, lučka, sidraška, bribirska, zatinjska, poljska ili poljička i zastobrska. Car Konstantin spominje od njih četiri župe: ἡ Βρεβέρα, ἡ Νόνα, ἡ Σιδραγαί ἡ Νίνα.[55] Za ostale doznajemo iz Krešimirove listine iz 1070. godine, kojom potvrđuje Radovanovu donaciju posjeda Suhovare samostanu sv. Krševana u Zadru. Tu se među svjedocima županima spominju: »Uilcina zatinscico, Dalizo poliscico, Cosma luciscico« i »Jacobizo zastobriscico teste«.[56]

Ove prvobitne župe očigledno nisu imale znatno prostranstvo. To dokazuje i njihov veliki broj na relativno malenom prostoru zadarske pozadine. Nema sumnje da je morfološka konfiguracija kraja kraj toga igrala veću ulogu od same organizacije. Na to nas navodi i misao da se rasezanje ovih jedinica, kako se čini, u mnogome poklapalo s antičkim užim upravnim područjima, a ova su opet, uz neke iznimke, nastavila na još stariju ilirsku rodovsku organizaciju. To sudimo po činjenici što su za središta i ovih novih hrvatskih župa gotovo bez iznimke u ovom našem prostoru upotrijebljena još antična utvrđena mjesta, a koja su opet nastavila na prijašnja ilirska ili možda još i ranija paleomediteranska utvrđena naselja. Tek kasnije, kad je s Francima, s jačanjem centralne vladareve vlasti, počela prodirati feudalna zapadnoevropska organizacija, tek tada je vladarevim darivanjima prvo-

[53] P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, o. c. 50.

[54] To su između brojnih: Biljane, Blaćane, Brišćane, Bubnjane, Cerane, Čepriljane, Glamošane, Doljane, Domakovce, Dračane, Draginiće, Dubčane, Grabroničane, Hrašćane-Raštane, Jagodnjane, Jarane, Jelšane, Kamenjane, Kašićane, Kobileglaviće, Kokićane, Kukljane, Lemešane, Lišane, Mirane, Papraćane, Petričane-Petrčane, Podbrđane, Polišane, Pustojance, Rošane, Sekirane, Staromušane, Tukljačane, Beljane, Visočane, Vrpoljane, Zečane, Zlošane, Zlovićane i Zminjane.

[55] Constantini pophyr. de admin. imp. c. 30, Rački, Doc., 400.

[56] CD I, 1967, 117.

bitna rodovska struktura potisnuta u pozadinu.[57] Stvaraju se feudalni posjedi kojima smetaju preostale rodovske enklave slobodnih didića. Osnovu feuda čine državna dobra, kraljevski posjedi »territoria regalia«. To su mahom bile najbolje zemlje, uređena poljoprivredna imanja sa svojom ropskom snagom, koja su za kratko vrijeme avarske vlasti pripadala kaganu i čiji je dobitak i tada stvarao osnovni fundus državnih prihoda. Te su zemlje za vrijeme provale barbara ostale bez gospodara bilo da su oni izginuli ili se iselili u sigurnije krajeve. Vladar je dobro razlikovao taj »vladarski posjed« od svoje privatne imovine, svojih »baštinskih zemalja«.[58] Pojedini rodovi čvrsto su branili svoja prava i svoju djedovinu još daleko u srednji vijek, kako se to jasno može vidjeti u sačuvanim dokumentima i kako je to Barada vrlo lijepo prikazao na primjeru Ostroga u kliškoj županiji.[59] Barada je zamišljao da je najstarija hrvatska organizacija u novoj postojbini prosto nasjela na prijašnju avarsku teritorijalnu podjelu iz raloga što je veliko mnoštvo slavenskih plemena brzo pristalo uz uljuđenijega pobjednika, koji im je osim toga i po jeziku bio bliz. Pored toga je smatrao da su i nazive kao što su župan i ban, a koji su neslavenskog postanja, Hrvati preuzeli od Avara. Iako je sigurno tačno da su se i brojna slavenska plemena, koja su s Avarima, a neka možda još i s Ostrogotima,[60] prispjela u Dalmaciju, još za vrijeme borbe s Avarima pridružila Hrvatima, bilo je i sa njima borbe. Teško bi se inače moglo razumjeti da je još u 12. st. bilo na posjedima robova koji su nosili posve slavenska imena. Sasvim je sigurno da oni nisu mogli pripadati plemenima koja su izvojštila vojničku pobjedu nad Avarima.[61]

[57] Upor. o uređenju starohrvatskih županija i M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU, 44, 1952, 23.

[58] Tako kralj Stjepan II u svojoj ispravi od 8. 9. 1089. izdanoj u Šibeniku u kojoj potvrđuje Zvonimirovo darivanje Pustice u Lažanima splitskim benediktinkama dodaje još kao svoj osobni dar jedan mlin i primorje kod Solina za koje izričito kaže: »Que est propria nostra«, CD 1, 1967, 189. Taj isti Stjepan, još kao »nobile duca di Croati« kad se deset godina ranije zbog teške bolesti, poslije smrti svoga strica Krešimira, povlači u samostan sv. Stjepana kod Splita, dariva ovim benediktincima »dui campi del mio patrimonio« (CD I, 1967, 164).

[59] M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, o. c. 28.

[60] V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik JAZU, 1908—1922, 22, s. v. ban.

[61] Upor. ispravu Trpimirovu od 4. 3. 852, Codex JAZU, I, 1967, 4; oporuku zadarskoga priora Andrije iz decembra 918, ibid. 26, te Supetarski kartular iz kraja 11. st., ibid. 177. Vidi M. Barada, Dvije naše vladarske isprave, o. c. 1; N. Klaić, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu, o. c., 105, i V. Novak i P. Skok, Supetarski kartular, Djela JAZU, 43, 1952.

Središte ninske župe svakako je grad Nin, ἡ Νόνα cara Konstantina.[62] Nin, osnovan na poluotoku vjerojatno još kao paleomediteransko naselje, bio je poslije gotske provale svakako obnovljen, o čemu nam svjedoči episkopska bazilika sv. Marije u zapadnom dijelu grada.[63] Budući da je ona bila u funkciji kao stolnica i u prvo doba hrvatske vladavine, o čemu nam svjedoče brojni ulomci troprutaste pleterne ornamentike, što ih je pri svojim arheološkim iskapanjima u njenoj unutrašnjosti pronašao Dyggve,[64] morao je i život u gradu biti poslije dolaska Hrvata veoma brzo obnovljen. Sigurno da je brzi uspon ovoga grada uslijedio poslije Ahenskoga mira g. 812, kad je Zadar ostao u bizantskim rukama. Tada je Nin izgrađen kao glavni centar franačke Hrvatske, pa je vjerojatno u to doba podignuto i novo gradsko središte s novom katedralom i biskupskom palačom, te vjerojatno i vladarevim dvorom na mjestu oko današnje župne crkve. O tadašnjoj napučenosti toga grada teško je govoriti, jer nam nedostaju podaci.[65] Ipak prema tome što kralj Krešimir izdaje svoju poznatu darovnicu otoka Maona zadarskim benediktincima »in nostro nonensi cenaculo residens«[66] i što se oko 1.080 godine održava u gradu crkveni sinod,[67] a u 14. st. i sabor kraljevina Hrvatske i Dalmacije,[68] dovoljno govore o važnosti grada koji tada ima niz uglednih samostana i crkava. Kralj Ludovik u travnju 1371. Izričito kaže: »None, in nostre scilicet kapitali et regali dalmatine civitate«.[69] Da je ipak i u tom od Hrvata obnovljenom gradu preostalo dugo još i nešto Romana, mogli bismo možda zaključiti iz činjenice što se još g. 1296. u jednoj ispravi u okolici grada pominje »vinea Latinorum«.[70] O rasezanju prvobitne ninske župe nemamo podataka. Teritorij što ga ona zauzima za kralja Andrije. a koji je opisan u ispravi od 1. kolovoza 1205. ne može za to biti mjerodavan, jer on predstavlja novu političku jedinicu kad Nin postaje kraljevski municipij, koji treba da čini branu mletačkoj ekspanziji

[62] Constantini pophyr. de admin. imp. o. 31, Rački, Doc., 400.

[63] Vidi moje Najstarije hrvatsko naseljenje oko Nina, Predavanja JAZU, 39, 1970.

[64] Fotografska dokumentacija u Dyggveovoj ostavštini u Splitu. Zahvalan sam ing. J. Marasoviću što mi je omogućio uvid u taj materijal.

[65] Možda je ocjena Ljubomira Maštrovića od 45.000 stanovnika ipak nešto preuveličana. Glas Zadra V, 1954, 3, br. 161.

[66] CD I, 1967, 113.

[67] Thomas archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Rački JAZU, 1894, 55; D. Farlatti, Illyrici sacri, Venetiis IV, 1769, 215.

[68] U ispravi Ludovikovoj od 20. 4. 1371, izdanoj u Ninu: »nobilium simul et civitatensium eorundem regnorum nostrorum Dalmacie et Croacie congregacionem generalem«, SC 14, 1916, 321.

[69] Ibid.

[70] Listina od 12. 11. 1296, 7, 1909, 259.

iz susjednoga Zadra, koji se od 1202. nalazi u rukama Venecije.[71] Za nas je od interesa da se u toj ispravi navode pasišta u Velebitu, što ih je od starine, a ja bih se usudio reći još od predrimskoga vremena, koristio narod ovoga kraja.[72] To je svakako još jedan dokaz više o stočarskom kontinuitetu kao važnoj ekonomskoj bazi ovdašnjega stanovništva još i daleko u srednjem vijeku.

Na istoku od ninske župe, izuzev uzani teritorij grada Zadra, nalazimo u vrijeme hrvatske samostalnosti i kasnije za Arpadovića župu »de Luca«[73] ili lučku,[74] koja se pod tim imenom na hrvatskom teritoriju zadržala sve do dolaska Turaka. U to kasnije vrijeme ona je obuhvatala veliko prostranstvo od rijeke Krke i Tijesna pa sve do Novigradskoga mora i teritorija grada Nina. To zaključujemo s jedne strane po darovnici Ladislava Napuljskoga izdanoj u Beneventu 15. ožujka 1407. god. u kojoj dariva Šibenčanima neka sela oko Krčkoga slapa, pa do granica Tijesna »in Lucha«,[75] a s druge strane iz činjenice što lučki stol na Vukšićima 3. svibnja 1492. god. presuđuje neku parbu između plemenitih ljudi Kašića i nekoga Milote Nešutovića i što među sucima nalazimo didiće od plemena Karinjana, Kukara, Virevića, Otresa, Polača i Šubića, dakle iz gotovo čitava predjela tada još zvanoga Hrvatska.[76] Da je čak do Posedarja sezala župa Luka doznajemo iz listine bana Rolanda od 16. kolovoza 1266. god. izdane u Zagrebu, gdje odobrava ninskom biskupu pravo na desetinu »in comitatu de Luca«, u kraju koji se očito nalazio negdje između današnjeg Islama Grčkog i Posedarja, gdje se i danas nalazi crkva sv. Jurja i gdje je ninski biskup imao svoju kuću.[77]

Svakako da je kasnije ova već feudalna župa, ili možda bolje županija, uklopila u svoje granice i čitav niz manjih ranije rodovskih župa i vojnički zaposjednutih utvrda-castra, što su sa svojim teritorijem pripadala rodovima ili vladaocu, dakle kasnije kralju. Izgleda da je takav jedan kraljevski kastrum bio Karin. Odlično

[71] V. Valčić, Granice ninske županije, Rad JAZU 288, 1952, 95.

[72] »Item pascua dicte ciuitatis pertinencia in Magno monte (= Velebit) sunt qui est super mare incipiendo a loco qui dicitur Tribang (= Tribanj) uersus occidentem usque ad locum qui dicitur Equus (= Konj) et usque ad cacumen dicti montis«. Potvrdnica kralja Andrije od 1. 8. 1205, SC 3, 1905. 52.

[73] »Piruanego, iuppano de Luca« među svjedocima u ispravi kralja Krešimira (IV) iz mjeseca veljače 1060. god., kojom poklanja biogradskim benediktincima Rogovo i otok Žirje, CD, I, 1967, 88.

[74] »Cosma luciscico« prvi put među svjedocima u ispravi od rujna 1070., gdje Radovan poklanja zemlju Suhovare samostanu sv. Krševana u Zadru, CD, I, 1967, 117. Luciscico = luscico = лучьскь, vidi P. Skok, Starohrvatske župe oko Zadra i Biograda, Radovi Inst. JAZU u Zadru, 1, 1954, 45.

[75] F. Rački, Izvadci iz kr. osrednjega arhiva u Napulju za jugoslovjensku poviest, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, VII, Zagreb 1863, 62.

[76] Đ. Šurmin, Acta croatica, Mon. hist-jur. JAZU VI, Zagreb 1898, 361.

[77] SC 5, 1907, 39.

položen iznad duboke probojnice rječice Karinčice, a poviše plodnoga polja, njega su još paleomediteranci bili odabrali za svoje utvrđeno naselje. Od tada pa kroz čitav ilirski period on je bez sumnje predstavljao utvrđeno središte određenoga teritorija. O tome nam svjedoče ostaci megalitske gradnje u temeljima njegovih zidova, veoma bogata ilirska keramika i brojni nalazi iz rimskoga vremena. U rimsko doba njegov je teritorij sezao na sjever do Ivanove glavice kod Kruševa u Bukovici, gdje je nađen u jednom zidu granični kamen sa susjednim Ansiumom,[78] a na jug do sela Popovića, gdje je takav granični kamen danas uzidan u lijevi prag južnih vrata crkvice sv. Mihajla, a označuje granicu prema Nadinu.[79] Karin spominje i car Konstantin — τὸ Κόρι — kad nabraja utvrđene gradove pokrštene Hrvatske.[80] Izgleda da je Karin poslije seobe bio vojnička utvrda i kao takva u posjedu vladaoca. Kad je općom pacifikacijom zemlje prestala potreba vojničke posade u ovom kraju, poklanja kralj Zvonimir kao nasljednu baštinu Karin kao kraljevski posjed (terra regalis) sa čitavim okolnim zemljištem svom zetu nekome Vonihi od plemena Lapčana.[81] Njegovi potomci, premda čuvaju svoju rodovsku pripadnost lapačku, nazivaju se kasnije upravo po ovom svome posjedu Karinjani.[82] Oni se spominju u Memorijalu Tome arciđakona kao jedno od 12 starohrvatskih plemena,[83] a nalazimo im spomena u Karinu sve do kraja 15. st. do dolaska Turaka.[84]

Gradina je u svom dugom postojanju mnogo puta pregrađivana i u današnjem stanju bez arheoloških iskapanja ne mogu se svagdje razlikovati pojedine faze pregradnja i dogradnja. Svakako izgleda da je svoj najveći opseg imala u ilirskom odnosno rimskom periodu kada je čitavo tjeme brda bilo opasano nasipom odnosno zidom. Približnu skicu grada objavio je A. Colnago u Starohrvatskoj prosvjeti.[85] Snažno kraško vrelo Karinčice na sjevernom podnožju, nekad sigurno stalno preko čitave godine, osiguravalo je

[78] M. Abramić und A. Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshefte d. österr. archäol. Inst. XII, 1909, Bb. 31.

[79] Ibid., Bb. 31, Bulletino di arch. e stor. dalmata II, 1879, 146.

[80] Constantini pophyr. de admin. imp. c. 31, Rački, Doc., 400.

[81] Vidi ispravu od 28. II. 1360, SC 13, 1915, 69. Upor. i M. Barada, Lapčani, Rad JAZU 300, 1954, 484, i V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik JAZU, 1908—1922, 1390/4.

[82] Vj. Klaić, Hrvatska plemena od XII do XVI st., Rad JAZU 130, 1897, 61.

[83] »comitem Martinum de genere Carinensium et de genere Lapzanorum«. Thomas archidiaconus, ed. F. Rački, o. c., 59.

[84] »Georgius Dwymowych generacionis Karinanorum« kao sudac lučke župe 15. 11. 1498, I. Kukuljević, Acta croatica, Zagreb 1863, 170 i Đ. Šurmin, Acta croatica, o. c. 411.

[85] A. Colnago, Sredovječne kule i gradine oko Novigrada i Karina, Starohrv. prosvj. NS II, 1928, 130.

dovoljno pitke vode. Danas je količina vode u opadanju, a propadaju i prastare stupe i mlinice na vrelu i niz samu rječicu.

Na jugoistoku od Karina na dohvat pogledu razaznavaju se na 415 m visokom Otavcu uokolo ruševina turske kule temelji srednjovjekovne gradine od koje se na uravnjenoj glavici tek prepoznavaju posljednji ostaci. Ova glavica smještena je na jednom od rijetkih prijevoja što iz Ravnih Kotara vode u visoku Bukovicu, uzdiže se iznad ravnoga nekada sigurno bogatoga polja, što ga je danas, lišenoga prijašnjega biljnoga pokrivača, u velikom dijelu bura pretvorila u neplodan krš. Da je to polje nekada moralo biti rodno, dokazuju ostaci ovelikoga antičnoga naselja na zapadnom i jugozapadnom podnožju, gdje su se i danas smjestile rijetke kuće sela Podotavac. Na istočnoj strani podno same glavice vide se ostaci ovećega rimskoga kamenoloma, a upravo na rubu tih okomito odlomnjenih stijena bila je izgrađena srednjovjekovna gradina, a kasnije i tursko vojničko uporište. Iako o njemu nema spomena u sačuvanim dokumentima, njegov prirodni položaj na starom trgovačkom putu iz Nedinuma na Medviđe daje naslućivati da je i on nekada morao biti neko središte bilo vladaočeva bilo rodovskoga posjeda.

Jugoistočno od Otavca dobro se vidi na horizontu oštra kamena glavica bribirske Ostrovice. To prastaro kultno mjesto i kasnija ranosrednjovjekovna gradina uzdiže se strmo iznad plodnoga Zablaća i prostranoga bogatoga polja Trolokve, Gornjih i Donjih Bara, sa Vukšićkom gradinom na jugozapadnom obodu. Tu u Vukšićima je pred dolazak Turaka zasjedao rotni stol lučke župe.[86] Ogromni kameni blokovi što ih danas nalazimo ugrađene u ograde i seoske kuće Podostrovice, a što su nekada pripadali zidovima staroga grada, vode nas u paleomediteranski kulturni krug, a možda još i u davnije doba. Ali kako litica što se uzdiže iz umjetno uravnjenoga kamenoga postolja u obliku oko 15 m visoke pačetvorinaste kocke pokazuje da su njene okomite strane dotjeravane ljudskom rukom, rađa se pomisao da ona predstavlja prvotno objekt prastaroga kamenoga kulta.[87] Njen istaknuti položaj na glavici, što je samo sa sjevera zaštićuju visočine bukovačke, a na sve ostale strane slobodna kraljuje nad kotarskim ravnicama, samo nas još više utvrđuje u tom mišljenju. Mjesta kamenoga kulta nisu kod nas tako rijetka. Ja ih poznajem u nedalekoj Lici[88] i

[86] Vidi ispravu od 3. 5. 1492, Đ. Šurmin, Acta croatica, o. c., 361.

[87] Vidi moje Najstarije hrvatsko naseljenje, o. c., 10.

[88] Između Kalanjuše, Iljkuše i Glavice Jelića, nešto sjevernо od Pavlovca, a južno od rijeke Jadove na istoku Gospića u predjelu zvanom Između glavica stoje na ravnom prostoru poredana četiri velika kamena što ih narod zove Vilovske grede. Njima se pripisuje čudesna moć i još su između oba rata žene na njima ostavljale sitne zavjetne darove.

u Velebitu,[89] i daleko na našem jugu, na vrhu brda Vladimira u pozadini Ulcinja.[90] Kasnije je na njenom vrhu u okviru srednjovjekovnoga burga sagrađena kula i za prilaz do nje uklesane stepenice u živcu kamenu. General Foscolo je grad dao srušiti do temelja, tako da se danas tek na nekim mjestima naziru najdonji redovi kamenih zidova što su nekada okruživali uravnanu stijenu na samom vrhu brda. Vanjski zidovi na podnožju danas su zatrpani, te je bez arheoloških istraživanja nemoguće dobiti bolji uvid u njihov tok i bliži smještaj.

Prvi spomen Ostrovice nalazimo kod bizantskoga historičara Kinama, koji u svojim Epitomama, nabrajajući gradove što ih je g. 1168. na svojem pohodu u Hrvatskoj osvojio car Manojlo Komnen, navodi Ostrovicu.[91] Trideset godina kasnije spominje se kako je tadašnji hrvatski herceg Andrija taborio sa svojom vojskom u ravnici kod grada Ostrovice.[92] U to vrijeme izgleda da je ona još uvijek bila u rodovskom vlasništvu, jer herceg, da je ona bila u kraljevim rukama, ne bi bio logorovao na polju, nego bi barem sa najužom svojom pratnjom svakako bio noćio u samoj zgradi. Kao rodovski grad ona je očigledno pripadala Šubićima. Naziv Ostrovica karakterističan je za rodovske utvrđene gradove nekih slavenskih plemena u vrijeme doseobe.[93] To su čunjasta uzvišenja strmih strana, osobito podesna za obranu, koja su u pravilu već od najdavnijih vremena i prije dolaska Slavena nosila neko utvrđeno naselje. I Hrvati su taj naziv donijeli još iz svoje pradomovine, pa možemo sa velikom vjerojatnosti pretpostaviti da i utvrđenja s tim nazivom sežu u doba same seobe.[94] Stoga mislim da nema opravdanja domišljanje Šišićevo[95] da se ova Ostrovica ranije nazivala Klobuk i da bismo ovdje morali smjestiti κάστρον τὸ Κλαβώκα cara Konstantina.[96]

[89] Na malom Rujnu više Starigrada u Velebitu ima kamen zvan Baba, na kojem planinke ostavljaju »po starom običaju« nešto žita i sira »da bi bog dao da godina bude muzna i plodna«.

[90] M. Gušić, Na brdu Vladimiru i na Šaskom jezeru, Naše planine, XII, Zagreb 1960, 49.

[91] Κάστρον Ὀστρουμπίτζα. — Ἐπιτομή ed. bon. 248.

[92] »eum in planicie se secus castrum Ostrowize esset castramentatus« listina od 26. 5. 1198, SC II, 1904, 296, krivo datirana sa 6. svibnja.

[93] Upor. Rječnik JAZU 9, 1924—1927, 283, s. v. Ostrvica. Mislim da je i ime brda i ime sela sekundarna izvedenica od prvotnoga rodovskoga utvrđenoga grada na visu karakterističnoga oblika.

[94] Od naziva burga Hochosterwitz, sjeverno od Celovca u Koruškoj (vidi G. Khevenhüller-Metsch, Die Burg Hochosterwitz in Känten und ihre Geschichte, Klagenfurt 1956, gdje se na sve moguće načine pokušava dokazati kako je ime ove građine čak keltskoga porijekla, samo da ne bude hrvatskoga!), pa preko svih naših brojnih Ostrvica, što sve nose ostatke srednjovjekovnih utvrda.

[95] F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 450.

[96] Constantini porphyr, de admin. imp. c. 31, Rački. Doc., o. c., 400.

Očigledno da je i pokraj nedalekoga Bribira i Ostrovica morala biti središte jednoga od istaknutih starohrvatskih rodova. Već je Jelić s pravom nagađao da bi oko Ostrovice morali tražiti djedovinu kralja Zvonimira.[97] On je često boravio u Biogradu, darovao je susjedni kraljevski samostan Vranu papi za sjedište njegova nuncija,[98] a i ujak mu Streza također je ovdje živio.[99] No za Ostrovicu kao prvotno grad njegova roda najviše govori činjenica što je kao spolij u sadašnjoj crkvi sv. Ante godine 1896. otkriven ulomak možda neke nadgrobne ploče s natpisom gotičkim slovima iz 13. ili 14. st., na kojemu se spominju »rex Zonemeriu/s/«.[100] Kako je u istoj crkvi nađen još jedan drugi ulomak nadgrobne ploče nekoga »Pauli de gne (genere) Subich« i njegove žene s nepotpunom oznakom godine 1400,[101] to nam daje naslutiti da oba ulomka potiču iz neke nedaleke starije crkve, a koja je možda stajala i u samom gradu, gdje je bilo obiteljsko pokopalište Zvonimirovih bližnjih, pa i ove loze Šubića, koju ne treba identificirati s knezovima Šubićima, koji su kasnije darovanjem grada Zrinja od kralja Ljudevita morali napustiti svoju djedovinu i iseliti u Slavoniju.[102] Ako je tome tako, onda grad Ostrovica nije još u doba kralja Zvonimira bio kraljevski grad, dakle državni, nego njegovo ili njegove obitelji vlasništvo po rodovskoj liniji kao djedina, a ne kao regale territorium. Kastelani kraljevskoga grada Ostrovice često su dolazili u sukob s okolnim još preostalim ostacima rodovskoga plemstva, pogotovo kada je Venecija zavladala primorjem, pa je preostali dio pozadine bio ujedinjen u »comitatus Ostrovizze«.[102a]

Dalje na jugoistok od Ostrovice, ne mnogo daleko, na Bribirskoj glavici, stajao je grad Bribir, sijelo istoimene župe i rodovski grad Šubića bribirskih od hiže Banića, jednoga od najmoćnijih

[97] L. Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, Vj. hrv. arh. dr. NS III, Zagreb 1898, 37.

[98] Početkom rujna 1075, CD I, 1967, 140.

[99] U Polichorionu rogovskoga samostana kod kupnje zemlje u Pisačanima kod Kamenjana kod današnje Škabrnje navodi se među svjedocima: »Stresinna Berberistich et quinque suis militibus et Streisata, Suinimiri regis aunculo«, CD I, 1967, 156, i Š. Ljubić, Libellus policorion, qui topicus vocatur, Starine JAZU 23, 1890, 162.

[100] L. Marun, Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru, Starohrv. prosvj. III, Knin 1897, 1.

[101] F. Bulić, Nadpis Šubića u Ostrovici, Bulletino di arch. e stor. dalm. X, 1887, 110; o. P. Bačić, Kotari u Dalmaciji, Glasnik Jugoslavenskih Franjevaca, Sarajevo 1890, 272; Š. Ljubić, Šubićev nadpis u Ostrovici dalmatinskoj, Viestnik hrv. ark. dr. XIV, Zagreb 1892, 8, i I. Bulić st.: O Šubićevu natpisu iz Ostrvice, Bulletino di arch. e stor. dalm. XVIII, 1895, 7.

[102] Listina kralja Ludovika od 31. 7. 1347, SC XI, 1913, 382.

[102a] »in comitatu castri Ostrovize« u listini kralja Ladislava Napuljskoga od 9. IX 1403. Note cronologiche e documenti raccolti da Giovanni Lucio Tragurіense. Bulletino di arch. e stor. dalm. VI, Spalato 1883, 56.

feudalnih rodova srednjovjekovne Hrvatske.[103] Arheološka iskapanja što ih na toj glavici već godinama vrši S. Gunjača sa nizom stručnjaka utvrdila su i ovdje kontinuitet naseljenja od najstarijih vremena pa sve gotovo do danas. Naseljen od neolita, izrastao za rimskoga vladanja u veliki bogati utvrđeni grad, rimski Bribir već po svom imenu Varvaria dokazuje svoje predrimsko postanje i autohtonost pučanstva. O tome govore i ostaci njegovih snažnih bedema, a i arheološki nalazi iz predrimskoga doba.[104]

Nema sumnje da je položaj toga grada, uostalom kao i onaj susjedne Ostrovice, pa i smještaj istočnijega Burnuma u Ivoševićima kod Kistanja, uslovljen prastarim još stočarskim putom što je primorje spajao s planinskim pašnjacima Velebita u pozadini i koji još i danas od Bribirskih Mostina kroz klanac Planičnik svladava strmu i inače teško prohodnu stepenicu između površi Ravnih Kotara i znatno više Bukovice. Kako je duboko urezani kanjon Krke uvijek za svaki promet predstavljao teško savladivu prepreku, to se jedini pogodan prilaz morao držati desne obale rijeke s najpogodnijim prolazom upravo na ovom mjestu. I Rimljani su svoju cestu bili izgradili na istoj trasi koju još i današnja cesta koristi. Opseg što ga je u antici zapremala civitas Varvaria zahvatao je od primorja do u Bukovicu, gdje se graničio s Burnumom. Na istoku je tu granicu, uz povremene promjene, činila ipak uglavnom rijeka Krka, a na zapadu Aserija. Vrlo je vjerojatno da je i prvotna starohrvatska župa imala slične granice. Tek kasnije, za doba kraljeva, ona je dosegla na zapadu vjerojatno i do Vranskoga jezera ili Bribirščine, da se onda posve utopi u Lučkoj župi.[105] Prvi put joj ime susrećemo kod cara Konstantina: ἡ Βρεβέρα, koji je navodi među 11 starohrvatskih župa,[106] a spominje se još kao župa 1412. god.[107]

Na jugoistok od Bribira prema Skradinu smjestilo se pleme Kukari. Središte rodovske župe nalazilo se kako izgleda na 190 m visokoj glavici što se uzdiže iznad sela Biljane i potoka Grabovače, a nosi još i danas ime Kukar. Njihovo je zemljište dopiralo sve do Krčkoga slapa, gdje je hiža Kulišića imala svoje mlinove.[108] Na

[103] Vj. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347, Matica Hrvatska, Zagreb 1897.

[104] Vidi Kolokvij o Bribiru, Starohrv. prosvj. ser. III, 10, 1968, 203.

[105] 3. svibnja 1492. zasjeda rotni stol lučke župe »na mistu navadnom u Vukšićih«, Šurmin, Acta Croatica, o. c., 361.

[106] Constantini porphyr. de admin. imp. c. 30, Rački, Doc., o. c., 400.

[107] Kralj Žigmund za velike zasluge stečene u ratu sa Paližnom i Mlečanima podjeljuje »nobiles de Berberio, generationis Subich, regni Croacie nobiles« mnoge posjede oko Zadra i Šibenika »quam in comitatu Oztrouicze et districtu Pulka (= Lulka) vocato« /Féjer/, Codex dipl. X, 5, 333.

[108] Listina Pavla Šubića od 7. 4. 1299. kojom osniva franjevački samostan u Skradinu, I. Kukuljević, Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saec. XIII, Starine JAZU, 28, 1896, 181.

ovu hižu plemena Kukara podsjeća nas danas ime vrha Čulišića 197 m na Žurića brdu više slapa i sjevernije od toga ime zaseoka Čulišić. Ovdje su oni graničili sa zemljama Šubića bribirskih. Prvi spomen plemenu nalazili bi kod Tome arciđakona u njegovu poznatom dodatku tzv. Qualiteru: »Comitem Ugrinum de genere Chucharorum«.[109] Kasnije su oni uvijek davali suce u rotni stol županije lučke sve do dolaska Turaka.[110] Da su se Kulišići ubrajali u staro rodovsko plemstvo, u didiće, vidimo iz prosvjeda što su ga 1497. god. Tadija i Petar Milutinić od plemena Kulišića uputili kralju Vladislavu zbog odluke hrvatskoga bana Ivana Korvina da se njihova parba s franjevcima iz Skradina zbog mlinova i nekih zemalja na Krki ima rješavati pred kraljevskim sudom u Bišću. U svom prosvjedu oni izričito ističu da za rješavanje te parnice ne može biti mjerodavan kraljevski sud nego »secundum antiquam consuetudinem regni Corvacie« jedino i isključivo rotni stol županije lučke, budući da se sporni mlinovi i zemlje nalaze u lučkoj županiji.[111]

Ravno na jug Otavcu, a tek 4 km istočno od Benkovca, na staroj, još preantiknoj saobraćajnici što je iz Burnuma vodila za Zadar, leže na podugačkoj uravnjenoj kamenitoj glavici više sela Podgrađa ostaci znatnoga antiknoga grada, nekad opasanoga jakim megalitskim zidinama. Još je Fortis krajem 18. st. pomišljao da se radi o ostacima Aserije,[112] što je kasnije Mommsen na osnovu pronađenoga natpisa mogao i potvrditi.[113] Područje toga liburnijskoga, a kasnije i grada rimskih građana protezalo se, koliko nam je danas poznato, na sjever do Bruške,[114] a na istok do Dobropoljaca.[115] U doba svojega najvećega prosperiteta, u prva dva stoljeća naše ere, kada je u gradu podignut niz monumentalnih javnih zgrada, količina vode u neposrednoj okolini već je bila premalena da bi mogla zadovoljiti dnevne potrebe tolikoga broja ljudi. Zato su, pored vodovoda što je dovodio vodu iz susjednih Lisičica, u gradu podizane prostrane cisterne od kojih je jedna velika otkrivena nedaleko samoga foruma.[116] Kako se vidi iz pregradnja na

[109] Thomas archidiaconus ed. Rački, Mon. spect. JAZU, 26, 1894, 59.

[110] »Pavao Hatežević« 3. 5. 1492. na Vukšićima. Šurmin, Acta croatica, o. c., 361, i Stjepan Milutinić Kulišić od plemena Kukara 15. 11. 1498. na Vukšićima, ibid., 411, rotni suci stola lučkoga.

[111] R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, Matica Hrvatska, Zagreb 1890, 52.

[112] Abate a. Fortis, Viaggio in Dalmazia I, Venezia 1784, 23.

[113] CIL III 8250.

[114] Colnago und Keil, Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshefte des österr. archäol. Inst. VIII, Wien 1905, Bb. 53.

[115] CIL III 9938.

[116] H. Liebl und W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, Jahreshefte d. österr. archäol. Inst. XI, Wien 1908, Bb. 16.

glavnim gradskim vratima, što su bila prema nađenom natpisu namijenjena caru Trajanu, grad je očito već stradao za borba s Gotima. Tada su pojačani gradski zidovi, iz gradskih vrata uklonjeni ukrasi, a ona bolje priudešena za obranu. Konačno je, kako se čini, ovaj grad posve uništen za vrijeme avaro-slavenskih provala.

Izgleda da ga Hrvati nisu ponovno upotrijebili kao utvrđeno naselje. Novo naselje podignuto na podnožju glavice, sa sjeverne strane, nastavilo je život i u srednjem vijeku. Da je ono i sada imalo neko značenje, dokazuje činjenica što se rotni stol lučke županije povremeno ovdje sastajao.[117] Na ruševinama rimskoga foruma sagrađena je bila crkvica na groblju koja je stradala za turskih borba i na čijem je mjestu onda u 17. st. podignuta sadašnja crkvica sv. Duha, velikim dijelom izgrađena iz antiknih spolija. Čitav predio ovoga toliko impozantnoga rimskoga grada poslije iskapanja što ih je bečki arheološki institut pod vodstvom arh. Ivekovića vršio početkom ovoga stoljeća danas je posve prepušten razornom djelovanju bure i okolnoga stanovništva, koje upravo na samom nekadašnjem forumu nesmiljeno razbija još posljednje antikne ostatke, prevrće srednjovjekovne grobove i podiže ovdje na svom seoskom groblju nove neukusne betonske grobnice.

Između prvotne lučke župe, koja se u jednom kasnom dokumentu naziva i »comitatus Ostroviza«,[118] te Zadra i Nina, smjestila se starohrvatska župa Sidraga. Čini se da je ona neko vrijeme zahvaćala prostrani predjel od rijeke Krke pa sve do gradskoga teritorija Zadra i Ninske župe s jedne, i od mora do bukovičkih visova s druge strane. Samo kraj oko Bribira i Ostrovice pripadao je tada lučkoj župi. Ime joj prvi put susrećemo kod cara Konstantina: »ἡ Σιδραγα«.[119] Samo mjesto toga imena nigdje se u sačuvanim dokumentima izričito ne spominje. Ipak izgleda da ga moramo tražiti »sub ecclesia sancti Iohannis in Sydraga«,[120] čiji se ostaci nalaze u Nabrežju ispod kote 108 m na putu između današnjih Polača i Nadinskoga blata.[121] Kasnije je kroz dugo vremena Biograd smatran središtem Sidrage.[122] U toj nekada bogatoj župi javljaju

[117] Vidi presudu rotnoga stola »sede judiciaria de Podgradi« od 22. 3. 1433. Š. Ljubić, Listine o odnošajih izmegju južnoga Slavenstva i Mletačke republike, 9, JAZU, Zagreb 1890, 55 i godine 1440, ibid., 134.

[118] Ibid., 55.

[119] Constantini porphyr. de admin. imp. c. 30, Rački, Doc., o. c., 400. O samom imenu vidi P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, o. c., 46.

[120] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158.

[121] Upor. i L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 109.

[122] Tako se u zaključcima crkvenoga sabora održanoga 1. svibnja 1185. u Splitu određuje da pod skradinskoga biskupa pripadne pored ostaloga i »Belgrad cum tota Sidraga«, SC II, 1904, 193.

se pored velikih državnih posjeda i rodovske zemlje koje su vjerojatno neposredno poslije doseljenja predstavljale zasebne rodovske jedinice : župe odnosno podžupe. Na to nas upućuje činjenica što među svjedocima u listini od 1070. god. po kojoj Radovan unuk Lilikov nakon presude kraljevskoga suda poklanja svoj nasljedni posjed Suhovare benediktincima sv. Krševana u Zadru nalazimo istovremeno navedene kao svjedoke ove župane: bribirskog, zatinjskog, poljskog, lučkog, sidraškog i ninskog.[123] Kao podžupe pominju se: Blata,[124] Tukljača i Miranje.

Središte zatinjske župe bio je tvrdi Tinj[125] na 119 m visokoj glavici, svakako još staro ilirsko, a kasnije, sudeći po rimskim ostacima i antikno utvrđenje. Naselje se steralo na južnim i zapadnim obroncima oko crkve. U ostatke pravokutnoga utvrđenja ugrađena je sadašnja prema tradiciji na starim temeljima obnovljena župna crkva sv. Ivana.[126] Glavica dominira prostranim bogatim ravnicama prema Polačama[127] i Nadinskom blatu s jedne strane, a prema Lišanima[128] i Raštanima,[129] te izvoru Kakme[130] s druge strane. Da je to moralo biti veće i važnije mjesto, zaključujemo po tome što je imalo svoga suca[131] i natpopa[132] i što je poslije razorenja Biograda skradinski biskup, pod čiju je crkvenu jurisdikciju Tinj pripadao, tamo imao kuću.[133]

Ispod Gradine, kako se danas naziva uzvišenje na kojem je crkva sv. Ivana, na zapad od današnjih seoskih kuća, među njivama i vinogradima, ali još uvijek na uzvisini, nalazimo ruševine napuštenoga sela s ostacima romanične crkvice i starinskim grobljem naokolo. To su ostaci starohrvatskoga sela Bubnjana sa crkvi-

[123] CD I, 1967, 116.

[124] »Drasen, postiuppo de Blatta«. Darovnica kralja Krešimira (IV) samostanu sv. Ivana u Biogradu, u veljači 1060. god., CD I, 1967, 91.

[125] Kralj Krešimir (IV) daje benediktinkama sv. Tome u Biogradu (oko 1060—1062) zemlju »a monte Tini«, CD I, 1967, 97.

[126] »eclesia sancti Johannis de Tino« u ispravi od 9. 7. 1194, SC II, 1904, 269.

[127] »loco qui dicitur Palatium« u ispravi od 9. 5. 1186, SC II, 1904, 199; »vinea in Polaça« u ispravi od 19. 10. 1283, ibid., VI, 1908, 445.

[128] »curtem in Lessani« oko 1085—95, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 160 i Rački, Doc., o. c., 171.

[129] »de curte Cossica in Crastani« oko 1070—76, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159; Codex JAZU I, 1967, 148.

[130] »aqua vero Kicme (= Kakme)« u razvodu između templara i samostana sv. Kuzme i Damjana od 9. 7. 1194, SC II, 1104, 269.

[131] »Tolen iudex Tini« u ispravi iz god. 1164, SC II, 1904, 100.

[132] »Bobane archipresbiter« isprava od 15. 5. 1289, L. Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, o. c., 39.

[133] Kupoprodajni ugovor sklapa se u travnju 1174. u Tinju »in curia domini Miri episcopi (sc. scradensis)«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 175; SC. II, 1904, 135.

com sv. Petra, zadužbinom plemena Gušića.[134] Ovu su crkvicu, zajedno s okolnim zemljama osnivači poklonili opaticama sv. Dimitrija i sv. Tome u Zadru, koje su već otprije u tom selu imale neke zemlje.[135] Za vrijeme križarske opsade Zadra ove su se opatice pokušale skloniti na taj svoj posjed oko crkve sv. Petra, ali napadane od okolnih plemića »propter instans scizma«, morale su potražiti zaštitu kod benediktinaca u Tkonu, koji su ih gostoljubivo primili. Iz zahvalnosti za ovo dobročinstvo one darivaju, uz dozvolu skradinskoga biskupa, pod čiju jurisdikciju nakon razorenja Biograda Bubnjani spadaju, a uz privolu potomaka negdašnjih donatora, i ovu crkvicu sa zemljištem što joj pripada tkonskim benediktincima. Na taj način dolazi i ovaj posjed u vlasništvo velike rogovske opatije. Da se radilo prvotno zaista o rodovskoj zemlji, možda bi nam kao dokaz mogla poslužiti i činjenica što su u listini kojom skradinski biskup potvrđuje ovu darovnicu, kao svjedoci navedeni predstavnici niza okolnih rodova: Mogorovića, Hlevnjana, Kačića, Lisničića, Virevića, Glamočana i Čudomirića. Da je pak crkvica sv. Petra bila doista smatrana rodovskom zadužbinom Gušića, zaključujemo iz činjenice što je listina te darovnice, koju je 8. 2. 1367. prepisivao zadarski notar i splitski kanonik Ilija nosila pečat kneza Grgura Kurjakovića od plemena Gušića, te se prema tome kod njega čuvala kao rodovski dokumenat.[136] Danas još od crkve stoji apsida, gdje se u zidu mogu razlikovati dvije fakture: romanika i gotika. Gotička renovacija mogla bi odgovarati obnovi crkve u 13. st. pošto su poslije Andrijine vojne bogumili bili istjerani iz ovih krajeva.[137] Oko crkvice je maleno srednjovjekovno groblje s velikim kamenim pločama bez ukrasa. Bubnjani su kao naselje živjeli sve do dolaska Turaka, kad su u borbama na granici bili napušteni.[138]

Plodna zatinjska ravnica obilno natapana brojnim izvorima uvijek je osiguravala bogatu ljetinu, a suncu izloženi obronci tinjskoga brda upravo su stvoreni za gajenje vinove loze. To je bio

[134] U listini od 21. 3. 1207. spominju se: »Slouinnie filii Boricii et Grubesce fratris eius, Radoslaui et Dragoslaui filiorum Stephani, Yrace Binboli filii Tolliscii, Jurgii filii Radosci, Niculle et Prodauzi filiorum Dominici Gusikiorum, predicte ecclesie fundatorum«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 186; SC III, 1905, 63. Sin ovoga Slovinje Dražen vršio je dužnost pristava u parnici što su je opatice sv. Dimitrija vodile za neke svoje zemlje u Bubnjanima 1181. god., Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 180; S. C. II, 1904, 172.

[135] Isprava od ožujka 1181, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 179; S. C. II, 1904, 171 i od 2. 5. 1189, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 179; S. C. II, 1904, 234.

[136] S. C. III, 1905, 65.

[137] Listina hercega Andrije od 26. 5. 1198, S. C. II, 1904, 296.

[138] Spominje se još 13. 10. 1505. »Giurizza Giacofzich de Bubgnane«, S. Gunjača, Repertorium Antonii de Zandonatis, o. c., 295; a 28. 10. 1506. »Giurin Tomicich da Bubgnane«, ibid., 340.

razlog da se crkva već veoma rano ovdje pojavljuje kao veliki feudalni gospodar nasuprot relativno skromnom rodovskom posjedu. Tako već kralj Krešimir (IV) dariva prostranu kraljevsku zemlju Rasohaticu od same rječice pa sve do brda Tinja samostanu sv. Tome u Biogradu.[139] Da je tom prilikom bilo i presizanja u okolne rodovske zemlje, saznajemo iz razmirica koje nastaju sa Zlamoćanima iz susjednog Mokranja, koji na sudu tvrde, da su opatice zauzele i njihovu rodovsku zemlju, koja im pripada »ex nostra propinquitate«.[140] Druga dva velika posjednika oko Tinja su vranski templari i biogradski odnosno kasnije tkonski benediktinci. Iz razvoda što je vršen u Tinju 9. srpnja 1194. vidimo da najveći dio plodnih zemalja istočno od crte Tinj — Kakma — Vrbica drže templari, a zapadno benediktinci.[141] Granica je ovdje povučena »inter villam Tini et villam sanctorum Cosme et Damiani« »ad Gomilam in ferius« i »usquae ad Blatam«, osim »aquam Chriplinam« koja je zajednička. Voda pak »Kicme« (= danas Kakme) pripada templarima. Iz rogovskoga Polichoriona opet saznajemo da je kralj Krešimir darovao tkonskomu samostanu i vinograd »ad muraculum« što mora da je identično sa gore spomenutom donjom gomilom, a odgovara današnjim Zidinama kod Vrbice.[142] Tu su se između Blata i Rogove nizale plodne zemlje oko Sikove,[143] Doljana[144] (istočno od crkvice sv. Roka) i Vrbice,[145] a središte toga bogatoga imanja bilo je u Opatiji, gdje su bile izgrađene gospodarske zgrade i torovi za stoku, čiji se ostaci još i danas poznaju.[146] Umjetno navrnuta potočina Jablan tjerala je starinski mlin,[147] a samostanci su na potoku sa mrežama lovili ribe i ptice, pa čak to pravo lova i davali u zakup.[148] Imanje se steralo i dalje na sjeverozapad prema Gorici, gdje je obuhvatalo polja i vinograde u predjelima Su-

[139] Listina Krešimirova izdana negdje između 1060. i 1062, god., CD I, 1967, 97; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 178.

[140] S. C. II, 1904, 99.

[141] Ibid. 269.

[142] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159; vidi i L. Jelić, Povjesno-topografske bilješke, o. c., 109.

[143] »Regalis terra in Sichoua«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158.

[144] »de terris regalibus in Dollani«, ibid., 158 i 160.

[145] »terram Virbiczam« u listini iz g. 1166, SC II, 1904, 106. Upor. i rogovski Polichorion: »terra in Seruica (= Verbica), Š. Ljubić, o. c., 158 i 161.

[146] Vidi L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 96.

[147] »Virbiczam cum aqua molendinaria« u ispravi od 1166, SC II, 1904, 106; »veteris molendini Virbizze« 14. 2. 1198, ibid., 290.

[148] 1. 2. 1463. daje se »in dicto Potoch fare, construere, aptare et tenere panteras videlicet sclabunice uabilla et ibi retia ponere et tenere et aues capere et crueta alia facere, que pertinent ad dictas panteras siue uabilla in capturam auium et omnem licitam utilitatem rationem more bonorum virorum«, L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 80 i 97.

hikam[149] i Velčića[150] u Hraštanima.[151] Ovi Hraštani su još g. 1482. imali i svoga župnika.[152]

Treći veliki partner tkonskim fratrima na teritoriju Sidrage bila je *vranska opatija*. Ovaj prvotno benediktinski samostan posvećen sv. Grguru poklonio je sa čitavim njegovim posjedom kralj Zvonimir prigodom svoga krunisanja stolici sv. Petra, isključivši ga od svake kraljevske jurisdikcije.[153] Prema njegovom velikom zemljišnom posjedu, a osobito prema dragocjenoj riznici u kojoj se poimence spominju: srebrena škrinjica sa moćima sv. Grgura, križevi, kaleži, dvije zlatne krune ukrašene dragim kamenjem i evangelijar u srebrenim koricama, morao je to biti do tada samostan hrvatskih kraljeva, a ne možda samo neka zadužbina Zvonimirova roda. Upada u oči da se u popisu ne spominje nikakav dragocjeni tekstil iako je on u to doba uvijek bio sastavni dio svake riznice. Kako se originalna Zvonimirova darovnica što ju je još Lucius vidio u arhivu splitskoga Kaptola[154] danas izgubila, to o tom darivanju doznajemo samo iz ovoga Cencijeva prijepisa iz kraja 12. st. što se čuva u Vatikanskoj biblioteci. Čitajući pomnjivo tekst isprave stiče se dojam da su tom darivanju morali prethoditi krupni događaji u samostanu. Izgleda kao da je Zvonimir dosadašnje samostance, koji su očito bili »starovjerci« glagoljaši, uklonio iz samostana, kako bi napravio mjesta za nove benediktince, pristaše Hildebrandovih clinyjevskih reformi i tako upravo u Vrani stvorio jezgro crkvenoga reformističkoga pokreta u Hrvatskoj. Na tu nas misao upućuje pored ostaloga i Zvonimirovo obećanje što ga je dao pri krunidbi da će se truditi da »vite episcoporum, presbiterorum, diaconorum, subdiaconorumque, ut caste et regulariter vivant,«[155] što je očito bilo upereno najviše upravo protiv glagoljaša. Takvo ramišljanje bolje nam može obja-

[149] »in Chrastani in loco qui dicitur Suuiskhan« (= Suhikam), Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158; »Suisgian« u ispravi od 18. 6. 1240, SC IV, 1906, 116; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 194.

[150] »in Chrastani, in loco qui dicitur Uellchiza«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 163.

[151] »Crastani«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 163 i 165.

[152] »dominus Iuan de Chrastiane« u ispravi od 29. 5. 1482, G. Praga, Atti e diplomi di Nona (1284—1509), Arch. Stor. per la Dalmazia, XXI—XXII, Roma 1936, 117.

[153] Prisega kralja Zvonimira iz g. 1075, CD I, 1967, 140. Vidi i F. Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb 1925, 560, bilj. 11. Opat Desa, što ga Šišić spominje, nije opat vranski, nego sv. Krševana u Zadru: u listini br. 13 (SC II, 1904, 17) krivo je čitano »Desa abbate sancti Gregorii« mjesto Grisogoni. Upor. na istoj strani prijašnju listinu, gdje jasno piše »Desa, sancti Grisogoni abbate«.

[154] Ioannis Lucci De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodani 1668, p. 86.

[155] CD I, 1967, 140.

sniti i ulogu što ju je taj kralj odigrao na Krku u suzbijanju Sedehine pobune i reforme opatije sv. Lucije u Baški.[156] Upravo takvo vjerovanje onda je i dovelo na kraju do njegove nasilne smrti.

Već sto godina kasnije nalazimo u Vrani templare koje papa, kao vlasnik opatije, brani od presizanja skradinskoga biskupa,[157] a 9. srpnja 1194. vrši se veliki razvod posjeda između zemalja templara u Vrani i rogovskoga samostana.[158] Templari učvršćuju svoj posjed i na taj način što u nedalekom Bojišću[159] (danas Atlagića kula) dozvolom pape Urbana III podižu kod crkve sv. Petra svoj hospicij[160] u kojemu g. 1217. njihov veliki meštar, tada kraljev namjesnik u Hrvatskoj, Poncije de Cruce, presuđuje u razmiricama između kneza Domalda i Trogirana.[161]

Ogromne ruševine Vrane, danas obrasle u draču, prepuštene su razaranju vremena i surovoga novoga naseljenja. U toj masi urušenih zgrada, gdje se zidovi stalno ruše i odnose za građevni materijal, nemoguće je vršiti bilo kakva istraživanja. Samo sistematska iskapanja s istovremenom konzervacijom mogla bi nam dati odgovor na niz ključnih pitanja iz naše prošlosti, koja se svakom našem čovjeku od nauke na ovom mjestu silovito nameću. Ali i bez obzira na povjesnu važnost ovoga izvanrednoga spomenika naše kulturne baštine, danas bi u doba turizma njegovo uređenje i konzervacija zajedno sa susjednim Maškovića hanom, jednim posve svojevrsnim spomenikom u Dalmaciji, moralo pobuditi živ interes naših turističkih stručnjaka. Oba bi ova spomenika, a u vezi sa Pećinom u pozadini i ostacima antiknoga vodovoda, a u neposrednoj blizini mora i kraj bogatoga vranskoga posjeda, mogla s malo dobre volje, umješnosti i kulturnoga razumijevanja postati prvovrsna turistička atrakcija i korisno vrelo prihoda.

Ali osim same srednjovjekovne tvrđave i ostaci podgrađa sa zapadne strane mogli bi nam otkriti niz novih saznanja. Kraj podgrađa prolazi zapadni krak antiknoga vodovoda za Zadar, što u

[156] N. Bonifačić-Rožin, Zidine Zvonimirova i Baščanska ploča, Krčki zbornik, I, Krk 1970, 181; isti, Darovnica kralja Zvonimira opatiji sv. Lucije kod Baške na otoku Krku, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, 45, 1971, i moju raspravu Endemska guša i naseljenje na otoku Krku, Krčki zbornik, II, Krk 1971,

[157] Listina od 18. 2. 1169—70, SC II, 1904. 125.

[158] Ibid., 268. Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 216.

[159] Kod crkvice sv. Petra ispod Kule Atlagića ima bunar koji se i danas preziva Opatija. P. Skok, Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, Rad JAZU 224, 1921, 105. Ovo selo sve do Turaka (još g. 1453) nosi naziv Boišća: »villa vocata Boyscha«. Stj. Antoljak, Zadarski katastik 15. st., Starine JAZU, 42, 1949, 390.

[160] Listina 9. 5. 1186. SC II, 1904, 199.

[161] Ibid., III, 1905, 165.

Pećini u pozadini skuplja svoju vodu iz snažnoga vokliškoga izvora, a brojni ostaci antiknih i srednjovjekovnih zdanja obećavaju i znatna arheološka otkrića.[162]

Vrana je pod mletačkom upravom, osim svoga kastelana i vojničke posade[163] imala i svoga pristava i po dva suca koji su bili birani između domaćih ljudi[164] Tvrđava je zajedno s podgrađem g. 1527. imala 561. stanovnika.[165]

Vrana je sa svojim susjednim selima Škorobićem,[166] Baškonjanima[167] i Ritićanima[168] pripadala podžupaniji zablatskoj. Pod Zablaćem razumijevao se kraj između vranskoga blata i mora od Pručanika pa sve do Modrave, odnosno do skradinskoga područja. Već sam naziv odaje kontinentalno gledanje onoga doba, jer pretpostavlja orijentaciju iz unutrašnjosti prema primorju, za blatom, a ne obrnuto. Samo naselje[169] bit će da je ležalo nedaleko rimske primorske ceste što se u našim srednjovjekovnim ispravama uvijek zove hrvatskim nazivom kolnik,[170] a blizu mora uz današnje Pakoštane na mjestu antiknoga pristaništa za rimsku Aseriju s ostacima lukobrana danas potopljenoga pod morem.[171] Rimski je put vodio i preko Kostelja, koji je pun ilirskih ostataka u uvalu Božjakovinu, gdje su očigledno vranski Ivanovci imali svoju luku. Zablaću je pripadao i već onda pusti i neobrađen kraj Poškaljina, zapadno na obroncima Kostelja.[172] U popisu naselja zadarskoga područja iz g. 1527. navode se »Pacoschiane et Xablachia« zajedno, pa i to govori za njihovu neposrednu blizinu. Tada su oba mjesta brojila samo 164 duše, a susjedna Poškaljina 27.[173] Naziv Pakoštani javlja

[162] Vidi moje Najstarije hrvatsko naseljenje oko Nina, o. c., 11.

[163] »castelanus Aurane« g. 1444, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 393.

[164] Ibid., 392.

[165] Relacija Zakarija Vallaressa, kapetana Zadra od 10. 9. 1527, Š. Ljubić, Commissiones et relationes Venetae JAZU I, 1876, 219.

[166] »villa vocata Scorobich« g. 1453, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 390. Godine 1527. to je selo imalo 169 stanovnika.

[167] »villa vocata Bascognane« g. 1453, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 391.

[168] »villa vocata Ritichiane« u ispravi od g. 1396, ibid., 413.

[169] »Radosius filius condam Radouanni de Sablata, habitator in Rogoua« 15. 5. 1289, L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 120; »presbiter Radoscius, filius condam Radouani de Sablatta« u ispravi od 17. 5. 1290. L. Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vj. arhiva III, 1901, 258.

[170] »usquae ad viam grandem ... que sclauice Colnicus dicitur« u listini od 30. 9. 1187, SC II, 1904, 211, ili »viam veterem que sclauice colnic, latine via carri dicitur« u ispravi od 27. 7. 1194, ibid., 266.

[171] O antiknim ostacima i cestama u ovom kraju vidi L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 121.

[172] Gvilelmo meštar templara daje Luki Dešinu »quendam particulam terre nostre incultam, desolatam et vacuam istam in territorio nostro de Zablata Pozkaligna uocatam«, Listina od 30. 11. 1284, SC VI, 1908, 509.

[173] U relaciji Zakarija Vallaressa od 10. 9. 1527, S. Ljubić, Commissiones et relationes o. c. 219. Vidi i Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 412.

se tek od 16. st.[174] I od tada se staro ime Zablaće postepeno gubi. Još se 1498. god. spominje župnik u Zablaću,[175] a već 1509. sudac u Pakoštanima.[176] Na Zablaće podsjećaju nas ruševine crkve na zapadnoj obali jezera, na lokalitetu zvanom Crkvina, što ih je narod još krajem prošloga stoljeća nazivao »Gospa od Zablaća«.[177]

Na sjeveroistoku je zablaćanska podžupa graničila sa podžupom Blata.[178] Čini se da je istoimeno selo ležalo oko današnjega bunara Bučine, gdje je nedaleko tekla granica kraljevskoga posjeda Rogovo, što ga je kralj Krešimir (IV) u veljači 1060. poklonio biogradskim benediktincima.[179] Oko toga bunara razaznavaju se i danas brojne ruševine različitih zgrada. Selo je ležalo posred bogatih polja još tada regulirane rječice Kotarke.

Da se zaista radi o dvije različite podžupe sličnoga naziva »Zablaće« i »Blata«, jasno se razabire iz Zadarskoga katastika što ga je objelodanio Stj. Antoljak.[180] Ovdje se pod naslovom: »Possesiones spectant castra Avrane« pod nadnevkom od 9. 10. 1453. navodi između Tinja i Skorobiča jedna ispod druge: »villa vocata Sablagna« (očito Zablaće), i »villa vocata Blagnane« (očito Blaćane) kako je to već i izdavač ispravno zapazio.[181] Ovim Blaćanima očito pripada onaj »Dragoslau de Blaçano« što se spominje u donaciji od 17. 1. 1289. u zadarskom arhivu,[182] i »Pere Vecslav di Blatta« spomenut 15. 7. 1298.[183] Godine 1470. zasebno se spominje »redditus et proventus... ville Blachiane«.[184] Zablaću pak pripada »Radouan de Sablatta« 17. 5. 1290,[185] »Mattio Malatorich da Xablata« što se spominje 12. 3. 1501. i »Margarita figlia del quondam

[174] »villa vocata Pachoschiane« 15. 10. 1450, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 392.

[175] Usmeno saopćenje pok. prof. ing. Alačevića. U dokumentima još g. 1664. »S. Maria di Zablatia«, L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 118.

[176] »domini Iacobi de Sablatha« u popisu župnika okolice zadarske. G. Praga, Atti e diplomi di Nona, Arch. stor. per la Dalmazia, XXI—XXII, Roma 1936, 118.

[177] »Marco Civitich o Cunnich judice di Pacoschiane« 17. 4. 1509, S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadre, Starine JAZU, 42, 1949, 273.

[178] »Drasen postiuppo de B'atta« u Krešimirovoj darovnici samostanu sv. Ivana u Biogradu 1060. god., CD I, 167, 91; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159.

[179] CD I, 1967, 87.

[180] Stj. Antoljak, Zadarski katastik 15. stolj. Starine JAZU, 42, 1949, 373.

[181] Ibid., 380.

[182] L. Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vj. arhiva I, Zagreb 1899, 179.

[183] Š. Ljubić, Dva popisa listina manastira sv. Krševana u Zadru, Starine JAZU, 19, 1887, 126.

[184] G. Praga, Atti e diplomi di Nona (1284—1509), Arch. stor. per la Dalmazia, XXI—XXII, Roma 1936, 103.

[185] SC III, 1901, 258.

Zuanne da Zablata« od 19. 3. 1508.[186] Oba sela moraju da daju godišnje kastrumu Vrane četvrtinu i desetinu sviju plodina. Od njih treba razlikovati »locus vocatus Blata« »versus civitatem Nonam«[187] (= Bokanjačko blato), zvan također i »Sablata«[188] i Vransko jezero koje se također često nazivlje »Blatta«.[189]

Počeci velikoga i bogatoga zemljišnoga posjeda Rogovo sežu svakako još u antiku. Za to govori smještaj dvora na staroj raskrsnici još rimskih putova i brojni antikni ostaci što se nalaze posvud u okolini.[190] Kao već veliki posjed u doba prije našega doseljenja on postaje kraljevsko dobro, važna ekonomska jedinica onoga vremena.[191] Položaj staroga dvora — curtis — doznajemo iz Krešimirove darovnice, gdje se izričito kaže da leži u neposrednoj blizini Biograda na obronku gorske kose sa burne strane.[192] Ovdje su samostanci sagradili crkvu sv. Mihovila[193] oko koje se kasnije razvilo selo prozvalo po zaštitnicima samostana »villa St. Cosmae et Damiani«.[194] Brojnim zavještenjima i kupnjama stalno se ovaj veliki posjed povećavao, pa je prije dolaska Turaka obuhvaćao u sidraškoj župi pored Rogova[195] i Tustice[196] još i zemlje oko Vrbice[197] i Zidina,[198] te u Božani[199] i Suštini,[200] i dalje u unutrašnjosti zemlje oko Raštana,[201] Sikove,[202] Jelčana,[203] Doljana,[204] Gorice,[205] Kamenja-

[186] S. Gunjača, Repertorium Antonii de Zandonatis, o. c., 306. i 313.

[187] Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 387.

[188] S. Ljubić, Dva popisa, o. c., 88.

[189] U listini od 30. 9. 1187, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 190; SC II, 1904, 211; u presudi od 27. 6. 1194, ibid., 266; i u razvodu od 9. 7. 1194, ibid., 269, i presudi od 1. 3. 1197, ibid., 283.

[190] L. Jelić, Povjesno-topografske crtice, o. c., 88.

[191] »de regalibus terris iuxta curtem Rogoua«, CD I, 1967, 90.

[192] Ibid., 88. i 90.

[193] »ecclesiam sancti Michaelis de Rogoue« u ispravi pape Klimenta III izdanoj u Lateranu 19. 2. 1188, SC II, 1904, 219.

[194] »villa sanctorum Cosme et Damiani« u razvodu zemljišta samostana sv. Kuzme i Damjana i templara u Tinju 9. 7. 1194, SC II, 1904, 269.

[195] »quod Rogoua dicitur« u Krešimirovoj darovnici samostanu sv. Ivana u Biogradu, veljača 1060, CD I, 1967, 88.

[196] »mons uocatus Tolstica« u ispravi od g. 1308, SC VIII, 1910, 244. U ispravi od 20. 12. 1218. spominju se voćnjaci u »uallem de Tusso, a mare usque superius«, SC III, 1905, 167.

[197] »de regali terra in Seruica« (= Vrbica), CD I, 1967, 90; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 186.

[198] »de regali terra ad muros«, CD I, 1967, 90.

[199] »de regali terra in Bassano .... que est in Bassano iuxta maris littora«, ibid., 91.

[200] »de terra in Chamennani«, CD I, 1967, 149; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 168. i 169.

[201] »de curte Thasa in Crastani« i »de curte Cossyza in Crastani«, CD I, 1967, 148; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159.

[202] »de regali terra in Sichoua«, CD I, 1967, 91; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158.

na,[206] Trejčića i Vukića,[207] Naraka[208] i Pisačeva.[209] U susjednoj tinjskoj podžupaniji zahvatao je posjede oko Bubnjana,[210] Smrdečana,[211] Nabrežja,[212] Lišana,[213] Tinja,[214] Polača[215] i Jasenja,[216] a u miranjskoj oko Miranja[217] i Jagodnje.[218] Tako je ovo imanje pored vranskoga posjeda postalo jedno od ekonomski najznačajnijih faktora ove regije.

Na sjeveru Vrane, iznad strmoga praga, na danas otvorenoj benkovačkoj površi, nalazila su se u starohrvatsko doba tri sela: Jagodnje, Ceranje i Miranje. U sva ova tri sela su rogovski benediktinci imali zemlju. Tako je 1. 9. 1076. u vrijeme Kralja Zvonimira neki Kernic, prigodom svoga stupanja u benediktinski red, poklonio svom budućem samostanu sv. Ivana Rogovskoga cijelu svoju djedovinu u Miranju.[219] Da je to morao biti ugledniji čovjek, vidi se po veličini njegova posjeda što je zapremao široko zapadno pobočje brežuljka na kojemu i danas stoji crkva sv. Arhanđela sa starinskim grobljem unaokolo. Ova danas pravoslavna crkva, čiji je toranj pretvoren u obrambenu kulu, povećana je i obnovljena stara crkva iz doturskog vremena, što je bila posvećena sv. Mihovilu, čestom patrociniju ranoga srednjega vijeka u ovim krajevima. Da je taj Kernic morao biti odličan čovjek, govori i činjenica što je uporedno sa svojim imanjem darovao samostanu i tu crkvu, očigledno zadužbinu svoga roda. Da se radi upravo o ovoj crkvi, dokazom su brojni srednjovjekovni grobovi na groblju i uzidan

[203] »de regali terra in Elcani«, CD I, 1967, 91; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159.
[204] »terras in Dollani«, CD I, 1967, 149; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158.
[205] »de alodio Iohannis Sclaui in Agorrica« oko 1060—1070. god., CD I, 1967, 148; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 160; oko 1146. god. »de terra de Goriza«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 172.
[206] »de terra in Chamennani«, CD I, 1967, 149; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 161.
[207] »uicis .... Treiçiçi, Uchichi et Chamennani«, CD I, 1967, 149.
[208] »de terra in Narach«, CD I, 1967, 156; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 161.
[209] »de Pissachani«, CD I, 1967, 156; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 162.
[210] »de terris in Bubnianis« g. 1180, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 179.
[211] »Smurdacani incipiente a termino vallis usque ad predictum montem Tini« oko 1062. god., CD I, 1967, 97; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 178.
[212] »de terra in Nabrese«, CD I, 1967, 91; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158. i 163.
[213] »curtem in Lessani«, CD I, 1967, 156; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 160.
[214] »a monte Tini«, CD I, 1967, 97; »sententia terrarum de Tyno«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 175. i 177.
[215] »loco qui dicitur Palatium« 9. 5. 1186, SC II, 1904, 199.
[216] »in Asene uico«, CD I, 1967, 150; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 163.
[217] »ecclesiam sancti Michaelis in Mirani« 1. 9. 1076, CD I, 1967, 147, i »territorii Meirane«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 162.
[218] »terram in Hiagothne«, CD I, 1967, 151; Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 166.
[219] CD I, 1967, 147.

glagoljski natpis nad južnim starim postranim vratima crkve. Sav ovaj kraj bio je i u antici naseljen. O tome svjedoče brojni antikni profilirani ostaci i natpisi danas uzidani u okolnim seoskim kućama, zidu oko groblja i u ogradama na okolnim poljima, a na nekadašnje mirine podsjeća i samo ime današnjega naselja. Da je ovo Miranje tada moralo biti neko važnije naselje, sudimo i po činjenici što se u njemu nalazilo sijelo podžupe, čiji se »Uachinna postiuppo« navodi među svjedocima Kernicove darovnice. Opat rogovski Petar (oko 1070—1076 god.) znatno je proširio ovo stečeno imanje dokupivši još i drugu polovicu Miranja za 30 romanata.[220] On je i u susjednom Jagodnju dokupio oveći posjed za 12 romanata i jednoga dobroga konja od tadašnjega sidraškog župana Ljubomira.[221] Da je i Jagodnje bilo tada oveće selo, zaključujem po tome što je imalo svoga vlastitoga svećenika.[222] U ovim ugovorima spominju se kao svjedoci didići iz susjednoga Ceranja.[223] I u susjednom Pristegu su biogradski benediktinci posjedovali neke vinograde.[224] Ti su položaji nosili imena »u Lozju«[225] i »na Smokvi«,[226] a bili su vlasništvo nekih Gušića.[227] Još polovinom 15 st. drže knezovi krbavski od plemena Gušića kao svoju plemenšćinu selo Ceranje,[228] a i neke zemlje u susjednom Jagodnju.[229] Stanovnici sela Pristega još su 1453. god. bili obavezni da kao konjanici »equites Croati« služe kao feudatarii kastrumu Vrani.[230]

Zapadno od zablaćanske podžupe nalazila se podžupa Tukljača. Ona je uzduž rimske ceste Zadar — Prkos — Kašić graničila sa zadarskim gradskim područjem i sa lučkom odnosno ninskom župom. Prema Zadru istureno mjesto bio je Dračevac (Malpaga), gdje se na istaknutoj 124 m visokoj glavici nalaze brojni srednjo-

[220] Ibid., 149.
[221] Ibid., 151.
[222] »quodam presbytero de Jagodeua«, ibid., 149.
[223] »filius Luena de Cheran«, ibid., 148, i »Dragabut eiusque filio Sluuinna de Cerani«, ibid., 149.
[224] Nasemir Gušić, stupajući među benediktince, poklanja svome budućem samostanu »bonam uineam in Nabriiskii«, ibid. 150; a »Uerdata, Apriçonis filius« daje »terram na Briiskic«, ibid., 157.
[225] »in territorio« »v losy«, ibid., 151.
[226] »in territorio« »Sumochui«, ibid., 151.
[227] »Nassemir Gussichius«, ibid., 150, i »Andreas Gussichius«, ibid., 151.
[228] »nobilis vir Stephanus Ruticich condam viri nobilis ser Ivani de Usdiglia, impresentiarum Ville Ceragne habitator iurisdictionis dominorum comitum de Corbavia« u dokumentu od 22. 8. 1454, Š. Ljubić, Listine X, o. c., 1891, 40.
[229] Vidi pismo kralja Matije od 17. 9. 1466, Š. Ljubić, Listine X, o. c., 1891, 374.
[230] Dne 9. 10. 1453. »unam sortem terre in villa vocata Bristich, pro quibus tenetur servire dicto castro cum duobus equis«, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 390; »item in villa Pristichi viginti quinque sortes, pro quibus tenetur servire cum duobus equis«, ibid., 391.

vjekovni i antikni ostaci.[231] Nedaleko je bio kraljevski posjed Tokinja[232] što ga je oko 1066. god. kralj Krešimir (IV) darovao zadarskim benediktinkama. Posjed se je prostirao uz more (»que mari determinantur«), a sterao se uz obronke sve do Križa (155 m), gorske kose u pozadini (»ad super eminentem montem«). To je područje Bibinja, koje ime susrećemo u našim dokumentima od 13 st. unaprijed.[233] Već je Skok u ovom imenu »ad Bibanum« prepoznao latinsku izvedenicu na -anum od rimskoga gentilicija Vibius.[234] Prema njemu ono »predstavlja dakle fundus«, »praedium Vibianum«, Vibijev posjed, ime još iz rimskoga vremena. Budući da je Tokinja još za Krešimirova djeda Krešimira bila kraljevska zemlja, što ju je on tada darovao jednome Madiju,[235] a Krešimir (IV), kad je ona bila ponovno spala u kraljevske ruke, ponovno poklonio svojoj sestri opatici Čiki, također Madijevki po rodu, to nam nije daleka pomisao da je ovaj kraljevski posjed sa svojim dvorom[236] bio direktan nastavak staroga antiknoga predija Vibijeva. Da je Tokinja identična sa Bibinjem dokazuje i nepoznati autor kronike samostana sv. Marije u Zadru, koji rukopis nosi naslov: »Descrizione del Nobil Monastero delle MM RR Madri Benedittine denominate di Santa Maria, nonchè di quello di Santa Catterina« iz kraja 18. st.[237] On izrijekom kaže: »Tochinia anticamente si diceva, ora la villa Bibigne«.[238]

Podžupa Tukljača nosila je svoje ime po Tukljači, posjedu što se sterao podno Tustice uz more sve do biogradskog područja. Njemu je pripadao i maleni otočić Ričul, koji je nekada gazom bio spojen s kopnom.[239] Ovim gazom prolazila su goveda iz susjednoga sela Tuklječana na pašu na taj otok. Ovdje sasvim uz more stoji još i danas na prostranom groblju crkvica posvećena Gospi, prastara zadužbina plemena Mogorovića, koji su ovdje imali svoju djedovinu.[240] O tome svjedoči danas od slane veoma oštećen natpis,

[231] Naziv Malpaga tek u jednom glagoljicom pisanom dokumentu od 2. 10. 1643, Miscellanea Zadarskoga arhiva I, 1949, 54.

[232] »terram in Tochenia, que regalis esse«, CD I, 1967, 104.

[233] »in Bibano« 20. 2. 1250, SC IV, 1906, 417; »ad Bibanum« 14. 3. 1258, SC V, 1907, 90, i 6. 10. 1266, ibid., 398.

[234] P. Skok, Postanak hrv. Zadra, o. c., 42.

[235] »quam tuis meus C(resimir) dedit cognato suo Madio et filio eius Dabrone«, CD I, 1967, 105. Upor. i V. Novak, Zadarski kartular JAZU, 1959, 142.

[236] »hoc actum est in Tochinia«, CD I, 1967, 105.

[237] V. Novak, Zadarski kartular, o. c., 8.

[238] Destrizione, fol 17ro.

[239] »scopulus Ricolli .... prope villam Tuchlecane« u jednoj ispravi od 9. 10. 1453, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 387.

[240] N. Klarić, Važan neopaženi natpis iz hrvatske prošlosti na nadvratniku crkve bl. Gospe u Tukljači, Vj. za arh. i hist. dalm. 50, Split 1932, 200. Vidi i moj Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, o. c., 470.

koji je iz starije crkve pri obnovi ugrađen kao nadvratnik u sadanje zdanje. Sačuvani oblik gentilnoga imena »Gregorius Mogor«, »Nicula Mogo« i »Mogori cognationis« naveli su me na misao da podrijetlo ovoga starohrvatskoga roda dovodem u vezu sa legendarnim Mogorom, herojem eponimom protougarskoga plemena Mađ'ar (Magyar) i da ukažem na mogućnost prvotno ugrofinskog podrijetla ovoga kod doseljenja već naravno poslavenjenoga plemena.[241]

U 13. st. ovaj predio već nosi naziv »terra in Tuclizani«,[242] a samo selo nalazimo u spomenicima zabilježeno od g. 1280.,[243] pa sve do godine 1506,[244] kad mu za vrijeme turskih provala nestaje spomena. Još se 1480. god. spominje Matija, župnik u Tuklječanima.[245] Tada se Tuklječani u slučaju opasnosti sklanjaju na susjedni otočić Babac, nasuprot Pašmanu, gdje su već i antikni stanovnici ispred barbarskih provala nalazili sklonište. O tome nam svjedoče brojni antikni ostaci razasuti po otoku gdje su kasnije Zadrani imali svoje solane.[246] Već se u rujnu 1508. spominje »corte vechia in Tuclezane«,[247] a Mlečani podižu novo utvrđeno naselje Torretta di Marco po zadarskoj plemićkoj porodici Markića, koji su joj dugo vremena bili vlasnici. Ono se uspješno opire Turcima, a nosi hrvatski naziv Turanj i danas.[248] Uspomenu na naziv Tuklječane čuva današnji naziv Tukljača za kraj oko staroga groblja i obnovljene mogorovićke crkvice posvećene Gospi.

Sjeverno od Tuklječana, a iza primorske gorske kose, usred još i danas vanredno plodnoga polja što ga natapa rijeka Kotarka sa brojnim bunarima,[249] leži selo Gorica, nekada oveće mjesto sa

[241] Upor. moj Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, o. c., 469. Uz primjere navedene u mojoj radnji dodaj još: »domina Slauae uxor Sanguinçi Mogori« u Zadru 9. 3. 1289, L. Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, o. c., 191 i »Smolco de genere Mogor« g. 1375, Stj. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrv. plemstva u okolici Zadra, Radovi Inst. JAZU u Zadru IX, 1962, 62. Na ovaj plemenski naziv podsjeća nas i toponim Mogorova dubrava (villa Mogoroua Dobraua« u listini od 3. 8. 1368) kod Vrpoljana u lučkoj župi.

[242] U jednoj oporuci u Zadru 17. 11. 1249, SC IV, 1906, 401; »terre in Tuclicano« u razvodu od 21. 11. 1350, Miscellanea Zadarskoga arhiva II—IV, 1950—52, 5.

[243] »Tuclezane« u venditi od 9. 6. 1280, SC VI, 1908, 347; »in loco uocato Tuclaçane« u travnju 1362. u Šibeniku, ibid. XIII, 1915, 225.

[244] »Paolo Bosnich de Tuclezane« 3. 1. 1506, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 269.

[245] G. Praga, Atti e diplomi di Nona, o. c., 118.

[246] C. Bianchi, Zara Cristiana, II, Zara 1879, 159.

[246a] Listina od 3. 1. 1334, SC X, 1912, 141.

[247] Spominje se »loco alla Corte Vechia in Tuclezane« 19. 9. 1508, S. Gunjača, Repertorium domini de Zandonatis, o. c., 280.

[248] 14. 3. 1507. spominje se »villa della Torreta«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 310, a 27. 3. 1509. »villa Toretta«, ibid., 282.

[249] U polju oko Gorice vidi se i danas niz ozidanih bunara s velikim pločama što bi mogli sezati u daleku prošlost.

nizom rodovskih imanja.[250] Ostaci takva alodija naziru se na mjestu danas zvanom Kulina, gdje je i staro napušteno groblje i temelji preromanične crkvice. Možda upravo ovdje moramo tražiti dvor kraljevskoga posjeda što su ga prema predaji kraljevi Krešimir i Zvonimir bili podarili samostanu sv. Ivana u Biogradu.[251] Upravo zbog vanredne plodnosti zemlje su ovdje veoma rano prešle u crkvene ruke. Kraj biogradskih benediktinaca stekli su ovdje zemlje i vranski templari, a dijelom benediktinke sv. Tome. Tako doznajemo iz kartulara nekadašnjega samostana sv. Ivana u Biogradu, vlasnika velike rogovske opatije, da je taj samostan već krajem 11. st., očito već kao vlasnik većega imanja u Gorici, prikupio još za 35 solida »alodium in Garriza« od nekoga Tješimira i Dabače »cum omnibus suis pertinentiis in aquis, in siluis, in pratis«[252] i da se nepunih 100 godina kasnije, oko 1146., zbog tih istih zemalja parničio sa nekim Dedomirom, očigledno nekim srodnikom prijašnjih prodavaoca.[253] Jednako tako kupuje opat Petar oko godine 1070—1076. za 8 romanata i zemlju Dubrovicu kod Gorice.[254] Istih godina poklanja rogovskoj opatiji »totum suum alodium« i neki Johannes Sclavus pri svom ulasku u samostan.[255] Tridesetak godina kasnije, godine 1172, vodi se u Tinjskom gradu pred sidraškim županom Desinjom parba opet o nekim vinogradima, što ih je svojedobno neki Mojmir bio poklonio ovom samostanu.[256] Kao svjedoci prisustvuju Sadiluk i Stojan »fratres Templi« očigledno kao zainteresirani susjedi. Pokraj Gorice samostanu je pripadalo i selo Podvrsje na zapadnim obroncima Tustice, poznato zbog svojih vinograda.[257] Da su u cijelom posjedu vinogradi predstavljali važan ekonomski faktor i da su se zbog toga intenzivno obrađivali, dokazuje činjenica što se oni spominju u velikom broju, a napose oko Tinja[258] i Gorice,[259] gdje se čak i jedan zaselak preziva Lozica.[260]

[250] »terram que vulgo Goriza vocatur« u ispravi od prije 31. 8. 1146, SC II, 1904, 61.

[251] Vidi ispravu hercega Andrije od 31. 3. 1198, SC II, 1904, 293.

[252] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 163.

[253] Ibid., 172.

[254] Ibid., 164.

[255] Ibid., 160.

[256] Ibid., 173.

[257] U listini od 11. 10. 1290. izdanoj u Zadru »villis vocatis Goriza et Poduersya«, SC VII, 1909, 5. Još se 30. 1. 1503. spominju »di gognali 2 di cappi di viti posti a Podversie«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 295.

[258] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 175. etc.

[259] Ibid., 191. etc.

[260] »usque ad Losizzam«, ibid., 192; »condam uille, que dicebatur Losiza«, ibid., 193.

Odnosi između tih velikih crkvenih posjeda u nekoliko su se mahova usklađivali,[261] ali je stari rodovski sistem i pored toga uporno branio svoja što dalje to sve više skučena prava. To je i razumljivo ako imamo na umu da su se samo na taj način mogli pojedinci na zemlji othrvati sve jačem pritisku feudalnoga uređenja i sačuvati svoju bar kakvu takvu nezavisnost od sve snažnijega presizanja pojedinih feudalaca, među kojima crkvene institucije nisu nipošto bile na posljednjem mjestu. Tako Virevići braneći svoju rodovsku zemlju traže da se ponovno utvrde međaši između njihova rodovskoga posjeda i zemalja rogovskoga samostana i vranskih templara, kako bi se izbjegle stalne trzavice zbog presizanja posjeda.[262] Slično se dešavalo i u susjednom Mokranju, gdje su kašički Glamočani uzalud branili svoje rodovske zemlje, što su im otele opatice sv. Tome u Biogradu.[263] Još žešća se borba vodila 29. 10. 1199.[264] i ponovno 18. 6. 1240.[265] »pro terris de Suisgian« (= Suhikam) koje su graničile sa Lozicom, a ležale su između Raštana i Gorice. Jedan dio ovih zemalja »qui dicitur Suuiskhan« još je kralj Krešimir g. 1060. kao kraljevsku zemlju bio poklonio zajedno sa Rogovom biogradskom samostanu sv. Ivana.[266] Za vrijeme nemira koji su ovim krajevima bili zavladali neposredno poslije propasti hrvatske nezavisnosti neki su se Mađari bili domogli ovih zemalja,[267] a koje su im kasnije oteli župan zadarski Damjan i Jezernik, njegov rođak. Parba je tek završena 40 godina kasnije, kada su i članovi starih rodova koji su u okolici posjedovali svoju plemenšćinu potvrdili istinitost navoda fratara i vjerodostojnost pokaznih dokumenata. Među svjedocima su zabilježeni članovi plemena Kačića,[268] Jamometića,[269] Glamočana[270] i Ramljana,[271] očigledno sve posjednika zemalja oko Gorice.

[261] Razvod između templara i rogovskoga samostana, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 218; razvod od 27. 6. 1194. između rogovske opatije i sv. Dimitrija zadarskoga, SC II, 1904, 266 itd.

[262] »Nos .... Mutimir, filius Reguco, Tribiscius filius Dragosci et Desen filius Drusco Uirouiki (= Virevići) congregatis omnibus aliis propinquis nostris, qui sunt de eadem progenie« oko g. 1222, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 192.

[263] Vidi presudu nadbiskupa splitskoga Petra iz g. 1164. u parnici što ju je Bona, opatica sv. Tome, vodila »cum Slamozanis« za zemlju koja je graničila sa rodovskom zemljom Mogorovića, a poticala je »ex nostra propinquitate« (sc. Glamočana), ibid., 177.

[264] SC II, 1904, 326.

[265] SC IV, 1906, 116.

[266] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 158; CD I, 1967, 90.

[267] »Hungari qui Ovoniauci (= Obonjevci) dicebantur«, SC II, 1904, 327.

[268] »Petro de Ottra Cacik« i »Miren Caciki«, ibid., IV, 1906, 117.

[269] »Pripico et Dobrano Jamometi«, ibid.

[270] »Dobroxa de Lamozanino«, ibid.

[271] »Priban Ram/lianin«, ibid.

Gorici na jugozapad uzdiže se 213 m visoko Vrčevo, najbolje pogledalo cijeloga kraja. S njegove danas pošumljene glavice puca pogled od Velebita do Promine i od Dugoga otoka do Mulata. Bogata ravnica od Tinja sve do Zemunika i Prkosa leži kao na dlanu, prošarana vinogradima, oranicama i pojedinim zaseocima. Na zapad je pošumljeno Podvršje, a pogled prema moru oivičuje duga Tustica koja u svojim spiljama krije ostatke najstarijega ljudskoga naseljenja u ovome kraju. Kao gotovo sve istaknute glavice, tako i Vrčevo nosi veliko ilirsko utvrđeno naseljenje, što još čeka svojega istraživača. Rijetki ostaci ranosrednjovjekovnoga zida daju nam naslutiti da je i ono prvotno služilo našim precima kao neka rodovska gradina. Njih su uglavnom prekrili kasniji ostaci koji sežu sve do turskoga i mletačkoga perioda.

Na sjever od Gorice u smjeru Zemunika smjestio se Galovac, gdje je po predaji nekada tobože stajao samostan benediktinaca. I danas se nešto sjeveroistočno od sadašnjeg groblja na Crkvini nalaze ostaci jednobrodne bazilike s jednom apsidom, što ju je između oba rata kopao don Mate Klarić. Naokolo crkve ima još zidina od nekih zgrada. Nije mi poznato da li su od iskapanja ostale kakve bilješke. Galovac se kao naseljeno mjesto spominje još 1506. god.,[272] kad je rogovska opatija tamo držala neke maslinike.[273] Za vrijeme turskih ratova opustjelo, naseljeno je kasnije od starosjedilaca koji su bili privremeno izbjegli u primorje.[274]

Sjeverno od Nadinskoga blata, a istočno od Galovca, na starom još predantiknom putu što iz Aserije vodi za Zadar, na 266 m visokoj glavici stoje ruševine ilirskoga i rimskoga Nadina, na koje se nastavljaju utvrde srednjovjekovnoga burga. Prilaz mu je bio sa sjeveroistočne strane, gdje još danas sačuvane spurile označuju u kršu smjer negdašnjega kolnika. Rimska cesta prelazi preko sedla i zapadnim obroncima Čauševice postepeno se spušta u dolinu Nadinskog blata prema Zagrađu. Jugoistočno od sedla izdiže se na specijalnoj karti veoma dobro označena bezimena glavica, od naroda također zvana Gradina, s ostacima velikoga gradinskoga naselja koje u antici nije dalje bilo nastavano. Prostrani ostaci nadinskih zidina, od kojih glavni gradski bedemi u svojim najdonjim partijama pokazuju megalitsku strukturu, u obliku velike elipse u dva reda opasuju grad. Na njih se onda nadovezuju rimske pa kasnije srednjovjekovne dogradnje sve do mletačkoga doba.

Ova naša Troja pokazuje sav nehaj što ga gajimo prema historijskim spomenicima i sav primitivni odnos našega sadašnjega druš-

[272] Spominje se 6. 12. 1506. »Mattio Bogdanich de Galovaz«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 269.

[273] Spominje se 13. 10. 1505. »d'olivieri posti in loco Galovaz sopra fon dell'abbazia de Rogouo«, ibid., 195.

[274] C. Bianchi, Zara Cristiana II, 1879, 380.

tva prema objektima naše kulturne baštine. I dok bi drugi kulturni narodi iz ovakva jedinstvenoga objekta bili stvorili ne samo znanstveno otkriće, nego u neposrednoj blizini mora i turističku atrakciju prvoga reda, sa parkiranim i konzerviranim ostacima i lokalnim muzejem, kod nas ova jedinstvena gradina za sada još samo služi kao vojničko vježbalište. I dok mi pjevamo o znanosti i već po ne znam koji put prekrajamo neki zakon o znanstvenom radu, na teritoriju toga prastaroga grada vojska ruje po zidovima i gradi opkope i mitraljeska gnijezda, kao da u okolnim Ravnim Kotarima i u susjednoj Bukovici nema dovoljno pustih krševitih uzvisina podesnih da se upotrijebe za vojnički poligon. Taj ogroman kompleks jedne višemilenijske naseobine još uvijek čeka na svoga znanstvenoga otkrivača i na naučnu eksploataciju. U sklopu zidina, na najvišem vrhu glavice, izgleda kao da je u antici stajao Nympheum, što nam s obzirom na nužnu prisutnost vode daje naslutiti na bitno različite atmosferske prilike od današnjih.

Da li je i Nadin za vrijeme seobe naroda stradao kao susjedna Aserija, ili je poput Varvarije, Korinija i mnogih drugih utvrđenih gradova nastavio živjeti kao utvrđeni rodovski grad i u starohrvatsko doba, nije nam poznato. O tome ćemo više doznati tek kad i ovaj grad bude arheološki istražen. Sigurno je da ga je i srednji vijek koristio i dalje izgrađivao[275] i da je u tursko-mletačkim sukobima ovdje na granici igrao određenu ulogu dok god nije bio posve razrušen i napušten sredinom 15. st.[276] Svakako su Hrvati i svoje naselje prozvali starim samo slaveniziranim nazivom Nedinum--Nadin,[277] odnosno Podnadin.[278] Prema kasnijim podacima izgleda da je rod Kačića ovdje imao svoju plemenšćinu, jer se upravo u ovom kraju spominju brojni Kačići kao posjednici zemlje,[279] pa se prema njima i jedno selo ovdje prezivalo »villa Chacichich«.[280]

[275] U listini od 29. 2. 1240. »sub castro Nadino«, SC IV, 1906, 106.

[276] U zaključcima mletačkoga vijeća od 12. 12. 1468. navodi se »castellum quoddam vocatum Nadinum, ab aliquo tempore citra dirruptum«, Š. Ljubić, Listine X, o. c. 1891, 418.

[277] U listini od 13. 2. 1324. »in Nedinum«, Š. Ljubić, Listine I, 1868, 343; i još 30. 1. 1504. »in villa Nadin«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 267.

[278] U ispravi od 2. 12. 1374. »in loco subnadini«, SC XV, 1934, 87; »villici habitantes subnadino«, Stj. Antoljak, Pobiranje marturine, crkvene desetine i vojšćine u zadarskom distriktu (1435), Starine JAZU 49, 1959, 230; »villa vocata Podnadin«, ibid., 230, bilj. 29. i Stj. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva, o. c., 59.

[279] Nalazimo ih u ovom kraju prvi put spomenute kao svjedoke u veljači 1182, kad knez Mavro dosuđuje neku zemlju u susjednim Kokićanima Stanči Lapčaninu, SC II, 1904, 180; i »Percouich de generatione Cacich, habitator in loco sub Nadini« u ispravi od 2. 12. 1374, SC XV, 1934, 87.

[280] U listini od 19. 2. 1361, SC XIII, 1915, 108.

Zapadno od Nadina ležali su Kamenjani, naselje Gušića. Ovdje je neki Pribina, sin Prvanegov od plemena Gušića,[281] pristupajući u benediktinski red, uz odobrenje kralja Krešimira poklonio samostanu sv. Ivana u Biogradu svoju zemlju.[282] Da se radilo o rodovskoj zemlji, vidi se iz činjenice što su to darovanje potvrdili gotovo svi stanovnici triju susjednih sela: Tercića,[283] Učića i Kamenjana, njegovih suplemenika. Isto tako je i lučki župan Kuzma godine 1166 na samrti, pošto se bio povukao u samostan sv. Krševana u Zadru, svoju zemlju »aput Camenani« ostavio svome samostanu.[284] Krešen, nazvan Braja, »in decrepita etate ian positus« poklanja dne 5. 7. 1194. sporazumno sa svojim mlađim bratom Pečenegom i ostalim srodnicima svoj »predium de Camenani« samostanu sv. Krševana u Zadru »quod in terris arabilibus et inarabilibus, pratis, saltibus, siluis, lucis, nemoribus, riuis, aquis et aquarum discursibus ac pascuis et uineis a progenitoribus antiquitus possedimus et hereditario iure habuimus« zajedno »cum portione ecclesia ibidem«.[285] Iz ovoga se vidi da se ovdje radilo o velikom posjedu, o rodovskoj plemenšćini čitave jedne hiže, koja je imala i svoj udio prava u seoskoj crkvi sv. Jurja, očigledno također rodovskoj zadužbini, kao što su to bile one u Bubnjanima i Tukljači. I u ovoj se darovnici kao svjedoci spominju »de Chruatia« rodovski predstavnici, koji su očigledno trebali da nadziru da ne budu pri tome otuđenju rodovskoga posjeda povrijeđena stara rodovska prava. To su bili: »Boieius iupanus et Ugrines Gusiki natione, Vratco et Ureneis Chleuliani nationem, Bogdanus Nasciuisce, Uilxin Dragosi et Luboscius nationem Lapciani, Dragos Tolleusi Camenianin, Mirescia Ramlianin, Cozan Poletzig, Bratcomir Dlamocianin, Tatarus Cleulianin, Drugos Stareusanin et Possauan Seruosec«. Ta crkva sv. Jurja stalno se spominje u svim kasnijim potvrdama za posjedovanje ovoga »predium de Camenani«.[286]

Drugo selo kojemu se danas pored Kamenjana izgubio trag jesu Kokićane. S obzirom na veoma raznoliku grafiju u dokumentima Skok je bio mišljenja da bi tu »terram Cokian«[287] odnosno

[281] »de terra in Chamennani«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 161; CD I, 1967, 149.

[282] »et hanc terram concessit ei rex Chressimir«, ibid.

[283] »Treiçiçi«, ibid.; »de vico Treizizi«, ibid. 162; »vila vocata Treçci« u listini od 3. 2. 1375, SC XV, 1934, 100; »villa Terçici«, Stj. Antoljak, Pobiranje maturine, o. c., 229; »villa Tercizi« 7. 11. 1510, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 285. i 292.

[284] SC II, 1904, 107.

[285] Ibid. 267.

[286] U listini od 4. 2. 1204, SC III, 1905, 38; između 11—15. 5. 1242, ibid., IV, 1906, 164.

[287] U listini od svibnja 1242, SC IV, 1906, 164.

»possessionem .... Kokianam vocatam«[288] trebalo danas možda zvati Kukljani.[289] Međutim pretežna grafija »Coquichane«[290] odnosno »Coquikiane«[291] dovoljno opravdava današnju grafiju Kokićane. Oni su se nalazili jugozapadno od Kamenjana, a zapadno od današnjega puta Zemunik — Lišane. Njihova su polja graničila na istoku sa Kačićima iz Nadina,[292] a na zapadu sa Šubićima iz Jelšana.[293] Na jugoistoku prema Nadinskom blatu im je ležala Butina,[294] a na sjeveru u smjeru današnjega Prkosa Uštipak i Bukoniči.[295] Na jugu su bili Dupčani.[296] Oni se prvi puta javljaju u Polichorionu rogovskoga samostana, gdje se oko 1080. god. spominje neki »Bosithecha de Coquicino uico«.[297] U veljači 1182. dosuđuje Belin vojskovođa Mavro Stanči sinu »Petri Lapçani« »quadam villa que est in loco, qui dicitur Coquyckiani«, što ga je naslijedio od svoga djeda Pribca »nomine sui iuris hereditarii«.[298] Nije nam poznato na koji je način Pribac Lapčanin stekao ovaj posjed, koji je po svom podrijetlu bio svakako rodovski.[299] Darivanjem njegova sina Jurja dobivaju Kokićane zadarski benediktinci, pa tako i ova zemlja prelazi u vlasništvo crkve.[300] Selo se još spominje 1508. god.[301]

Negdje zapadno od Nadina odnosno Podnadina, a nedaleko Kamenjana i Kokićana postojalo je središte plemena Lapčana, selo Lapac, kako je to dobro uočio još prijatelj M. Barada.[302] Iz listine od 15. 1. 1238.[303] u kojoj neki Kačići svjedoče da su bili prisutni kad je opat samostana sv. Krševana Vincencije bio uveden u posjed zemalja u selu Kokićanima, izrijekom se navodi da te zemlje leže »iuxta terra nostre parentele Caciquorum, ex altera uero parte

[288] U listini od 21. 12. 1360, ibid., XIII, 1915, 79, i od 31. 12. 1363, ibid., 90.

[289] P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, o. c., 53.

[290] »villam de Coquichane« u listini od 15. 3. 1239, SC IV, 1906, 75.

[291] »predium de Coquikiane« u listini od 18. 6. 1239, ibid., 82.

[292] Listina od 29. 2. 1240, SC IV, 1906, 106.

[293] »de quirina terenum Subich vile Gelsane« u ispravi od 19. 2. 1361, SC XIII, 1915, 108.

[294] »et Butine«, ibid.

[295] Ibid.

[296] Ibid.

[297] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 164; CD I, 1967, 157.

[298] Listina od veljače 1182, SC II, 1904, 180, i presuda kralja Ludovika od 21. 12. 1360, ibid, XIII, 1915, 79.

[299] M. Barada, Lapčani, Rad JAZU 300, 1954, 497.

[300] Upor. listinu od svibnja 1183, SC II, 1904, 186; onu od 2. 3. 1201, ibid., III, 1905, 2, i listinu od 15. 1. 1238, ibid., IV, 1906, 46; nadalje listinu od 10. 4. 1238, ibid., IV, 1906, 55, i od 15. 3. 1239, ibid., 74, te od 29. 2. 1240, ibid., 105.

[301] »Milich Sogouich da Coclizina«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 336.

[302] M. Barada, Lapčani, o. c., 477.

[303] SC IV, 1906, 46.

iuxta terras Lapçanum«. Prema tome moramo selo Lapac tražiti zapadno od nadinskih Kačića, a na sjeveru od Kokićana, možda negdje oko sv. Luke, zapadno od Škabrnje. Ovo se selo spominje samo u listini od mjeseca svibnja 1183, u kojo Stanče Lapčanin, ostavši bez direktnih potomaka »solus tanquam passer manens in domo« posinjuje Predihu »de parentela Lapçanorum« kao svoga zakonitog nasljednika.[304] U toj se listini spominju »parentela nostra in Lapco« i crkve, od kojih je jedna, posvećena Ivanu Krstitelju, bila rodovska zadužbina Lapčana. Selo se izgleda vrlo rano raselilo, ali su se karinski Lapčani još g. 1360. borili za neke svoje rodovske posjede u ovom kraju.[305]

Jelšani, danas Jošani, spominju se prvi put među zemljama koje je kralj Krešimir (IV) g. 1059. darovao samostanu sv. Ivana u Biogradu.[306] Desetak godina kasnije, upravo za opata Petra, povećao se taj samostanski posjed darovanjem Aprika sokolara[307] i nekih kraljevih zemalja što su ležale između ovih prvih.[308] Kasnije, između 1085—1090. nadokupio je u Jelšanima još zemalja za 15 romanata opat Madije.[309] U 13. st. javlja se neki Petar Dronković koji živi u Zadru kao posjednik neke zemlje u selu »que vocatur Gesalni«.[310] Tek u 14. st. doznajemo da postoje neke »Gelsane Subicorum«, očigledno negdašnje rodovsko sijelo Šubića.[311] Njihove su granice: na sjeveru Terčići[312] i dio Jelšana sa zemljama starohrvatskih Virevića i zadarskih Zadulina, na zapadu Gorica i dijelom Raštane i Bubnjane, na jugu dijelom Bubnjane i Lišane, a na istoku Uštipak, a dijelom Kokičani i Nadin. Raspadom rodovskih zajednica naročito u toku 14. i 15. st. Jelšani se dijele u jedan sjeverozapadni dio, prozvan Veliki i jedan jugoistočni dio prozvan Mali Jelšani.[313] Šubićevi Jelšani, koliko još postoje, zadržavaju samo jedan manji

[304] SC II, 1904, 186.

[305] Presuda od 21. 12. 1360, SC XIII, 1915, 79.

[306] »regaliter dono .... terram que est in Elzani«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 159; CD I, 1967, 91.

[307] da »Secalaristich« ovdje ne označuje patroninik nego zvanje sokolara. Vidi se iz Radovanove darovnice posjeda Suhovare, gdje je on označen kao sokolar, CD I, 1967, 117.

[308] Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 160; CD I, 1967, 148.

[309] »territorium in Elcani«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 164; CD I, 1967, 157.

[310] SC V, 1907, 14.

[311] »terre et uinee positas in Gelsane Subicorum«, listina od 17. 3. 1340, SC X, 1912, 531.

[312] »de villa uocata Treççi« u ispravi od 2. 2. 1376, SC XV, 1934, 100 i još 29. 4. 1510. »pertinenze di Podbergiane, Camegnane e Tercize«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 293.

[313] U raspisu daća što treba da se naplaćuju na području mletačkoga Zadra 1435. god. posebno se navode »villa Jelsane magne« i »villici Jelsane parve«, Stj. Antoljak, Pobiranje marturine, o. c., 228.

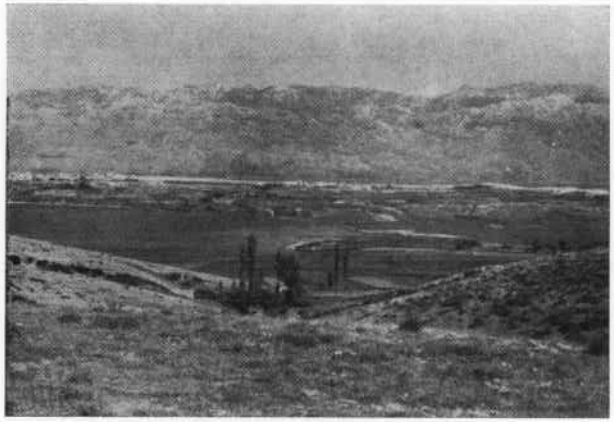

Sl. 1. — Plemići sa Dvorina

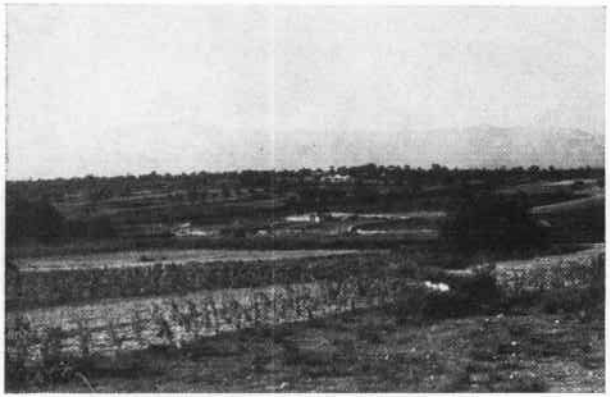

Sl. 3. — Plodna dolina niže Kašića u predjelu Mastirine

Sl. 2. — Gradište Vijenac sa Dvorina

Sl. 4. — Plodno polje podno Radovina

Sl. 5. — Ostaci srednjovjekovne Ljube

Sl. 7. — Zidine Karina

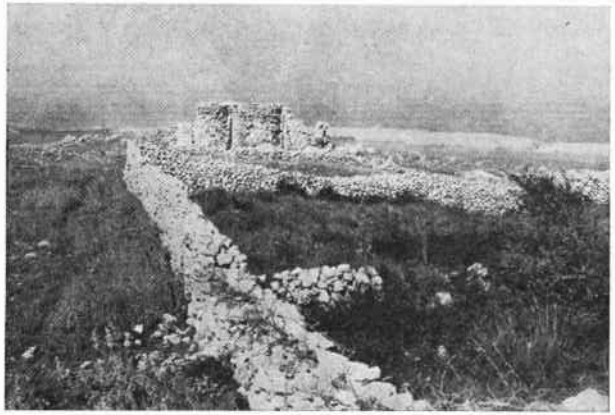

Sl. 6. — Ostaci trobrodne bazilike na Ljubi

Sl. 8. — Srednjovjekovni most na staroj cesti ispod Vrčeva

Sl. 9. — Izvor Karinčice sa Karina

Sl. 11. — Obrađena stijena na vrhu bribirske Ostrvice

Sl. 10. — Stara mlinica na vrelu Karinčice

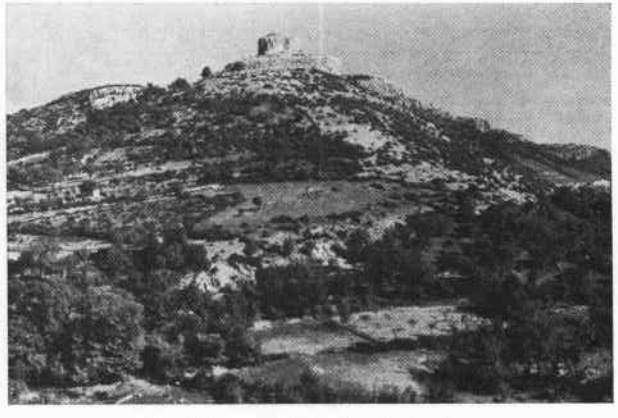

Sl. 12. — Bribirska Ostrvica

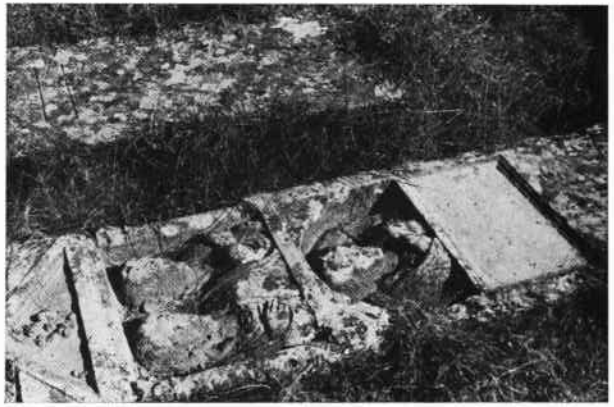

Sl. 13. — Rimska stela kao recentna nadgrobna ploča u Kašiću

Sl. 14. — Crkvica sv. Martina pozadi Sukošana

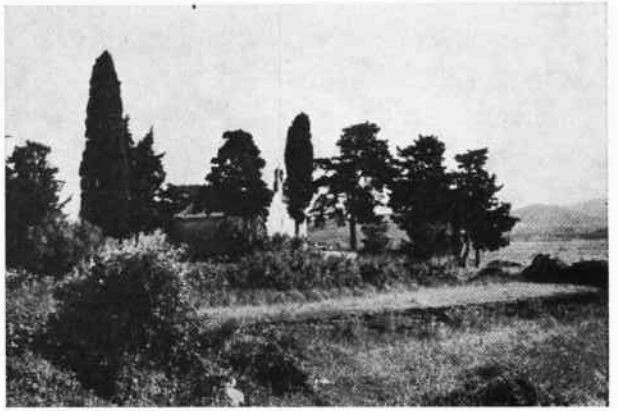

Sl. 15. — Bl. Gospa u Tukljači, zadužbina Mogorovića

Sl. 16. — Ostaci tinjske tvrđave sa crkvom sv. Ivana

Sl. 17. — Utvrđena crkva sv. Arhanđela, nekad sv. Mihovila u Miranju

Sl. 18. — Stara vrata crkve sv. Mihovila u Miranju iz god. 1497. sa glagolskim natpisom

Sl. 19. — Ostaci crkve sv. Petra u Bubnjanima, zadužbine Gušića, sa srednjovjekovnim grobljem

Sl. 20. Otavac. Turska kula na srednjovjekovnim zidinama. Ispod nje ostaci rimskoga kamenoloma

Sl. 21. — Položaj staroga Nadina sa sjevera

Sl. 22. — Srednjovjekovne zidine Nadina

Sl. 23. — Zidine stare Aserije u danas pustom kraju poslije austrijskih iskapanja

Sl. 24. — Crkva sv. Duha sa brojnim antiknim spolijama sagrađena na samom forumu stare Aserije

Sl. 25. — Ulaz u Pećinu iznad Vrane, do vrela nekad posvećenog nimfama

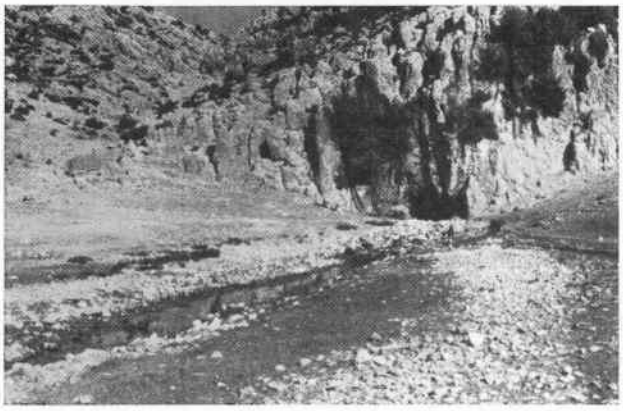

Sl. 27. — Pećina više Vrane, jedan od početaka antiknoga vodovoda za Zadar

Sl. 26. — Ostaci zar starohrvatskoga utvrđenja iz doba doseljenja jugoistočno od Stojangrada više Stabna

Sl. 28. — Ostaci šestolisne ranosrednjovjekovne crkve na Mastirinama ispod Kašića

Sl. 29. — Uništena nekropola Glavčurak kod Kašića

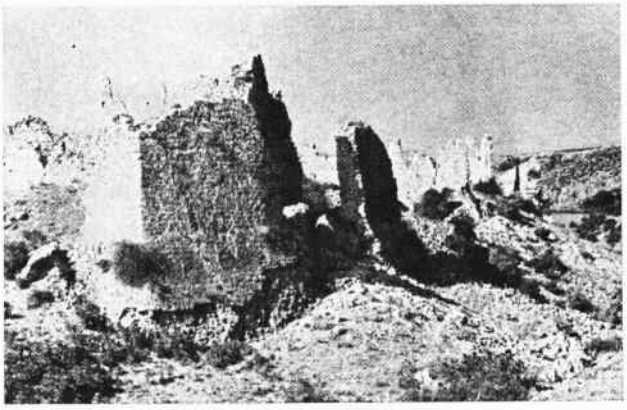

Sl. 31. — Ostaci kraljevske Vrane

Sl. 30. — Ruševine Vrane

Sl. 32. — Megalitske zidine stare Aserije

dio teritorija nekad prostranih jedinstvenih Jelšana na sjeverozapadu.[314] Kao naseljeno mjesto spominju se Jelšani još 11. 3. 1508. god.[315]

Važan rodovski centar svakako je bio utvrđeni Kašić. Smješten na istaknutoj glavici, na visini od 208 m, s dalekim pogledom na plodne ravnice što su ga opkolile sa svih strana, a na starom još prethistorijskom putu što je koristeći uzdužnu kosu spajao velika gradinska naselja oko Ljupča i Radovina s ilirskim Nedinom, njega je pri doseobi pleme Kasega uzelo za svoje rodovsko središte.[316] Uravnjenu glavicu danas prekriva seosko groblje sa novom pravoslavnom crkvom sv. Jovana. Pri kopanju grobova posvuda se nailazi na rimske i ilirske ostatke, pa je i jedna ukrašena antikna stela upotrijebljena kao kamena ploča nad recentnom rakom. Ostaci ilirskoga obrambenoga zida s megalitskim svojim osnovama posve se poklapaju sa sačuvanim obrambenim zidovima iz svih drugih gradinskih naselja u našem primorju. Brojne antikne dogradnje samo potvrđuju kontinuirani nastavak ovoga prastaroga naselja i u rimskom periodu. Nažalost nemamo još arheološke analize ovoga naselja, a opažanja ovdje spomenuta učinjena su samo promatranjem površine i zidova što su slučajno bili raskriveni ili rušeni odronjavanjem zemljišta na strmim stranama ili pri kopanju novih grobnih raka u okolini sadašnjega groblja.

Bogato i mnogoljudno naseljenje ovoga kraja dokazuju brojne srednjovjekovne nekropole u okolini, od kojih su neke djelomično istražene, kao one na Begovači,[317] Maklinovom brdu, Čerincu[318] i na Gredama[319] i Drači,[320] te Razbojinama,[321] a napose na Mastirinama,[322] gdje je Gunjača otkrio šesterolisnu crkvu s pleternom ornamentikom i ostacima zidova koji bi možda mogli pripadati nekoj samostanskoj zgradi. Čitav pak ovaj kompleks smješten je na ostacima antikne vile rustike. Velika je šteta što je na mjestu Glavčurak uspjelo pretražiti samo nekoliko rubnih grobova opsežne nekropole, što su bili preostali kad je čitavo ostalo

[314] M. Barada, Lapčani, o. c., 478.

[315] »viti poste a Gielsane«, ibid., 273.

[316] Vidi moj Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, o. c., 456.

[317] D. Vrsalović, Rad Instituta za nacionalnu arheologiju, Starohrv. prosvj., ser. III, sv. 8—9, 1963, 274 i sv. 10, 1968, 193.

[318] S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrv. arh. spomenika, ibid. 7, 1960, 271.

[319] D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra, ibid. 10, 1968, 69.

[320] S. Gunjača, Trogodišnji rad, o. c., 272.

[321] D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna metropola na »Razbojinama« u selu Kašići kod Zadra, Starohrv. prosvj., ser. III, 10, 1968, 23.

[322] S. Gunjača, Trogodišnji rad, o. c., 270.

groblje bilo uništeno vađenjem pijeska za gradnju obnovljenoga Zadra.[323] Belošević, kojemu imamo zahvaliti na spašenom grobnom inventaru iz ove nekropole, iznio je mišljenje da je ona, pored grobova sa sigurno slavenskom keramikom, sačuvala u svom starijem sloju i grobove iz početka 6. st., što ih je na osnovu nekih nalaza pripisao Istočnim Gotima. No ovi po stilu gotski predmeti (lučne fibule, pojasne kopče i monogramni prsteni) mogli su isto tako pripadati i hrvatskoj seobi, ako imamo na umu, kako sam to na drugom mjestu pokazao,[324] da su u toj seobi sudjelovala plemena različite etnogenetske strukture, pa i neka čije je gotsko porijeklo veoma vjerojatno. Među ove, možda gotskoga porijekla, ja sam ubrojio Čudomiriće, čiji su predstavnici imali i u ovom kraju, ne baš tako daleko od Kašića, svoju rodovsku zemlju. Njih nalazimo kao svjedoke oko crkve sv. Petra u Bubnjanima,[325] u Bribiru[326] i Kokičanima,[327] a kao stanovnike u Kačinoj Gorici nedaleko Suhovara.[328] Po njima i selo Čudomerići[329] i Čudomiršćina[330] nose svoje ime.

Da su se Kašići smatrali od starine slobodnim ljudima, didićima, vidimo iz doduše prepravljene listine bana Stjepana od 8. 5. 1249, gdje se opisuju međe posedarskoga posjeda i gdje se izričito kaže: »ubi ipsa terra Possedaria tenet metas cum nobilibus Catichi (pogrešno mjesto Casichi) uocatis«[331] i iz bosančicom pisane presude stola lučkoga od 3. 5. 1492, gdje se također spominju »plemeniti ljudi Kašićane« i gdje se izričito kaže da se parba vodi zbog »plemenštine«.[332] Isto tako moramo u Kašiće ubrojiti i »Raduslaus Kasig« iz listine iz g. 1264.[333] i »Priboyo Kasig« iz bri-

[323] J. Belošević, Prvi arheološki tragovi velike seobe naroda na području sjeverne Dalmacije, Diadora 3, 1965, 129; isti, Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kod Zadra, ibid. 4, 1968, 221.

[324] Vidi moj Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, o. c., 461.

[325] U listini od 21. 3. 1207. »Uste Zuddomirikio«, Š. Ljubić, Polichorion, o. c., 165; SC III, 1905, 67.

[326] »Radoslauo Chudomirig« u Bribiru 7. 4. 1347, SC XI, 1913, 451.

[327] »Radici condam Obradi de genere Zudomerich« u Kokičanima, 19. 2. 1361, SC XIII, 1915, 107.

[328] »Grubanus condam Scanichi habitator ad Caçinam goricam de genere Budimerig« u listini od 16. 4. 1365, SC XIII, 1915, 433. Ova Kačina gorica nalazila se u istočnom kraju ninske župe, sjeverno od Suhovare, a nedaleko sela Čudomerić, ibid. 203 i 247.

[329] »villa Zudomerich« u listini od 24. 8. 1362, ibid. 247.

[330] Stj. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrv. plemstva, o. c., 70. Još 2. 10. 1509. spominje se »villa Miliazcha (= Miljacka) in loco Chiudomirschine«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 305.

[331] SC IV, 1906, 391; odnosno u darovnici kralja Andrije g. 1219. »ad metam Casich«, ibid. III, 1905, 177.

[332] Đ. Šurmin: Acta croatica JAZU, 1898, 362.

[333] SC V, 1907, 296.

birske listine iz g. 1347.[334] Njih nalazimo i u selu Terčići između Gorice i Vrčeva, gdje se mjesto izričito nazivlje Kasege (= Xasege).[335]

Jednako tako nalazimo istočno od južnoga kraja Vranskoga jezera, ispod glavice koja još i danas nosi stari slavenski naziv Humac (221 m), i gradinu i snažno vokliško vrelo i naselje što se naziva Kašić. Kada su Kasegi bili izgubili ovu svoju plemenštinu i na koji je ona način kasnije došla u kraljevske ruke nije nam poznato. Mi tek doznajemo iz sačuvanih dokumenata da je Ladislav IV Kumanac g. 1273. ovaj posjed Kašić zajedno sa susjednim Banjevcom kao kraljevsko dobro poklonio nekim Glamočanima za zasluge što su ih u njegovoj vojsci stekli u ratu protiv češkoga kralja Otokara II pod Gjurom. Ovi su Glamočani očito kao jobagioni kraljevskoga kastra Kašić sudjelovali u tom ratu. A mogao im je pokloniti ovaj posjed da ga drže kao »veri, primi et naturales regni Croatiae nobiles«, jer su oni po svojem rodu pripadali pravim hrvatskim didićima.[336] Njihov rodovski grad bio je nekada kako izgleda Tinj, gdje su Glamočani imali svoju rodovsku djedinu.[337] Da su oba Kašića prvotno dobila svoje ime po Kasegima, a ne po Kačićima, kako se to stalno iznosilo, dokazao sam na drugom mjestu.[338] Uostalom, Kačići su svoju plemenštinu u zadarskom kraju imali oko Nadina i Podnadina, pa oko Ročana i Bristene, te Kokičana, sve južno od Kašića, a ne u Kašiću.[339]

U ispravi kojom Radovan 1. 9. 1070. poklanja zadarskim benediktincima posjed Suhovare naveden je među svjedocima i »Dalizo Poliscico teste«.[340] Skok je pravilno razriješio ovaj naziv u poljьskь, pridjevsku izvedenicu iz mjesnoga naziva Poljičane.[341] To je današnji Polešnik, na sjever od Zemunika, a nekad na važnom raskršću putova između Zadra i Posedarja, te Nadina i Nina. I ovo je gradinsko ilirsko naselje od Rimljana bilo izgrađeno u vojničku postaju i nastavilo životom i u starohrvatsko doba. Ostaci starih utvrđenja vide se na glavici (123 m) koja suvereno

[334] U bribirskoj listini od 8. 4. 1347. (krivo datirana 1348!), SC XI, 1913, 451.

[335] »villa Terze, loco Xasege« 6. 12. 1506, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 269.

[336] Vidi presudu bana Nikole Zeča od 15. 11. 1361, SC XIII, 1915, 186.

[337] U listini iz g. 1164, ibid. II, 1904, 99.

[338] Vidi moj Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, o. c., 455.

[339] »parentela Caciquorum« u listini od 15. 1. 1208, SC IV, 1906, 46; »terra Cacicorum« kod Nadina u listini od 29. 2. 1240, ibid. 106; kod Kokičana kao susjedni svjedoci »Perchi de genere Chaçigh, Vlatiçi Radinich de genere Chaçigh« u listini od 19. 2. 1361, ibid., XIII, 1915, 108; »Butichus condam Percouich de generatione Cacich, habitator in loco sub Nadini« u listini od 2. 12. 1374, ibid., XV, 1934, 87.

[340] CD I, 1967, 118.

[341] P. Skok, Postanak hrv. Zadra, o. c., 45.

dominira plodnim danas dijelom podvodnim poljem naokolo. Polje je nekada moralo biti veoma plodno i manje izloženo zimskim poplavama, dok je u okolini bilo više šume. Posjed Polišane držala je krajem 13. st. zadarska plemićka obitelj de Varicassa,[342] pa je taj posjed kasnije i kupnjom povećavala i arondirala.[343] Sredinom 14. st. nalazimo zadarske Fanfogne kao gospodare Polišana.[344] Mlečani su i utvrdu i staro selo za vrijeme turskih ratova posve uništili. Sadanje je selo podignuto iz temelja kad se nakon turskih ratova nešto starih stanovnika vratilo na svoja stara ognjišta.

Posve je do danas nerazjašnjena lokacija toponima »Berda«, koji se nerijetko javlja u našim dokumentima od 11. do 16. st.[345] Prvi se put s njim susrećemo kad Ivan »Crouatarum dad« poklanja »curtem in loco, qui dicitur Berda«, god. 1070. samostanu sv. Krševana u Zadru.[346] Bianchi ga je tražio oko sv. Marije kod Murvice,[347] M. Klarić na mjestu današnjih Poljica,[348] M. Barada u predjelu Biljanskoga i Debeloga brda više Korlata i Gornjih Biljana,[349] a I. Beuc sasvim neodređeno »u Brdima kod Zadra prema Ninu«.[350] S ubikacijom ovoga lokaliteta detaljno se pozabavio i V. Novak, ali bez jasnoga rezultata.[351] Najbliže istini bio je svakako Stj. Antoljak kad je ustvrdio da »svi dosadašnji pisci o tome lokalitetu nijesu mogli doći do tačnoga ubiciranja jer nijesu znali da ima više od jednoga Berda i više od dva Berdo«.[352]

Veliki posjed što su ga zadarske benediktinke držale u predjelu »Berda« i za kojega su pred zadarskim sucima tvrdile 22. 5. 1199. da su ga dobile još od kralja Krešimira, protezao se od ceste što vodi u Nin do staroga puta i vrha brijega, a zauzimao je u jednom komadu prostor od dva stara selišta.[353] Tekst tobožnje Krešimirove darovnice, navodno izdan oko 1072. god., na koji se opatica Tolja, tada nastojnica samostana, na sudu pozivlje, a na koji se nije sama htjela zakleti, nego je prisegu položila neka tek mlada duvna Marihna Dragšanova, prema mišljenju dosadašnjih

[342] Listina od 14. 5. 1290, SC VI, 1908, 695.

[343] Tako je 9. 5. 1300. dokupio Madije Varikaša još i posjed Gladušu, koji je ležao nešto istočno od njegova posjeda u Polišanima, a graničio je istočno s Korupljem (= Corupglia), što je današnje Rupalj, SC VII, 1909, 387.

[344] Listina od 5. 3. 1340, SC X, 1912, 528.

[345] Još 24. 11. 1507. »pertinenze della villa Berdo«, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 292.

[346] CD I, 1967, 120.

[347] F. Bianchi, Zara Cristiana II, o. c. 1879, 409.

[348] M. Klarić, Obrovac sredovječnih isprava, o. c., 31, b. 19.

[349] M. Barada, Lapčani, o. c., 493, b. 3.

[350] I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. god., Vj. arh. II, Rijeka 1954, 528. i 529, b. 135.

[351] V. Novak, Zadarski kartular JAZU, 1959, 220.

[352] Ibid., 224, b .35.

[353] SC II, 1904, 318.

izdavača, sigurno je prerađena listina iz polovine 12. st.[354] To naravno nipošto ne znači da joj je sadržaj posve izmišljen. Sigurno je da su benediktinke imale neko pravo na tu zemlju, a vjerojatno je da su to pravo stekle upravo nekom Krešimirovom darovnicom, koje se original bio izgubio, a tradicija sačuvala uspomenu. Da je to ranije morala biti rodovska zemlja, naslućujemo upravo po činjenici što su je neki zadarski plemići preoteli samostanu u vrijeme političkih smutnja nastalih poslije propasti hrvatske nezavisnosti, a to svoje pravo vjerojatno temeljili upravo na rodovskoj osnovi.[355] Ovu zemlju moramo staviti, kako je to već Bianchi bio dobro zapazio,[356] u kraj između današnjih sela Grusi, Miljašića i Visočana, u brdovit predio gdje »ex parte occidentis uia pupblica uadit Nonam« »inter duos bregos« i gdje »versus austrum« granica teče »per spinam collis per viam antiquam« na čije antikne tragove i danas nailazimo i koja se u mnogim našim ispravama naziva slavenskim nazivom »kolnik«.[357] Godine 1337. spominju se u jednom dokumentu kmetovi samostana sv. Marije u Brdu,[358] a zbog velikoga posjeda što su ga benediktinke ovdje imale i selo se prezivalo »villa sancte Marie«.[359] Još nas dvije činjenice potkrepljuju u toj lokaciji. 1. Što su benediktinke još ne tako davno u ovome kraju zaista posjedovale zemlju i 2. što iz izvještaja biskupa M. Priola iz g. 1603. doznajemo da je on pri svom obilasku ovoga kraja krenuo iz sela Crussi (= Grusi), gdje je posjetio crkvu sv. Martina (danas u Dračevcu), obišao »ecclesiam s. Michaelis in villa Bardo« koju su Turci bili razorili i vratio se u selo Bokanjac.[360] Ta se crkva spominje i u oporuci Eufemije, udove Franje Zadulina 28. 4. 1340.[361] Ona odgovara današnjoj crkvi sv. Mije (128 m) na sjeveru Visočana. Godine 1483. spominje se dum Bartol, župnik u Brdu.[362] Selo je još 1527. brojilo 85 duša.[363]

Sasvim je druga lokacija »curtem in loco qui dicitur Berda« što je zadarskim benediktincima dozvolom kralja Krešimira g.

[354] F. Rački, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII vieka, Rad JAZU, 45, 1878, 142, i V. Novak, Zadarski kartular, o. c., 154.

[355] »contra Vrietum filium Cipriani et plures nobiles Jadre, qui terram .... de Berda inuasam tenebant« presuda od 22. 5. 1199, SC II, 1904, 318.

[356] F. Bianchi, Zara Cristiana II, 1879, 408, s. v. Skrile.

[357] SC II, 1904, 318.

[358] »Jurislauo Ceprenig et Brathe coniugibus, uillanis monasterii sancte Marie monialium de Jadra ad Berda« u ispravi od 4. 5. 1337, SC X, 1912, 320.

[359] U listini od 4. 2. 1368. spominje se »Millasio condam Mirosclaui de villa sancte Marie«, SC XIV, 1916, 112.

[360] K. Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji, Starine JAZU, 33, 1911, 549.

[361] »villa posita ad Berdam in confinio ecclesie sancti Michaelis«, SC X, 1912, 341.

[362] G. Praga, Atti e diplomi di Nona, o. c., 118.

[363] Relacija Zaharija Vallaressa, kapetana Zadra, mletačkom senatu od 15. 12. 1527, Š. Ljubić, Commissiones et relationes venetae JAZU I, 1876, 219.

1070. bio poklonio »Joannes Crouatorum dad«.[364] Za taj posjed se kaže da leži »ad locum qui dicitur Sliunicus«. Također doznajemo da se taj »Joannes« djed zvao narodnim imenom družinik (= »druzinico dedo«),[365] a ovu zemlju da je bio dobio »a domino meo Chresimiro rege«. Do pravde je došlo stotinu godina kasnije, kada je neki Zudonja Kribožić (= »Zudonia Kerbozic«) sa svojim bližicima jedan dio te očigledno nekad svoje rodovske zemlje prodao nekom »Georgio Scioppe et Prestantio Gridoni« za 20 zlatnih romanata, na što je opat sv. Krševana zatražio pravnu zaštitu u bana Dionizija.[366] Kako je tuženi pristupio na sud sam i izjavio: »propinqui mei quibus sicut et michi possessio illa atinet (jer je rodovska) absentes sunt« i zatražio odgodu suđenja, odredio je ban tri ročišta: na Brdu, gdje ponovo nisu pristupili bližike (»propinquos suos abesse«), u selu Jaranima i najposlije »ad locum qui dicitur in vulgari sclauonice Dobragorra«.[367] Iz listine od 23. 6. 1312. doznajemo da su se Jarane nalazile u lučkoj županiji, da su dosezale do crkve sv. Mihajla, da su obuhvatale dubravu Dolac, da su joj susjedi bili Šubići i Jamometići i da su sezale »usquae ad Ponicuam, in qua intrat aqua«.[368] Ne znam na osnovu čega Stj. Antoljak Jarane smješta u okolicu Kličevca.[369] Ja bih ovo mjesto, koje je nestalo za vrijeme turskih ratova,[370] radije tražio oko crkve sv. Mihajla zapadno od Gornjih Biljana, gdje postoji i danas ponikva, u koju u zimsko vrijeme ponire voda. Gdje je ležala Dobra gora, ne mogu znati, ali je vjerojatno i ona bila u lučkoj župi.

Da je ova zemlja zvana »in Berdam apud Sliunicam« bila prilično udaljena od Zadra, zaključujemo iz navoda u listini da je opat »non sine magno itineris labore et difficultate« tamo došao. Sam pak opis posjeda kako je naveden u dokumentu gdje se spominje izvor sa tri prirodna velika kamena, dva ograđena zdenca i lučica, kroz koju zimi protiče voda, veoma se dobro može primijeniti na istočni dio Slivničkoga polja i na kraj oko današnje crkve sv. Križa, a nekada posvećene sv. Kuzmi i Damjanu. Godinu dana kasnije je Miroslav župan bribirski posebnom ispravom ovu zemlju »quendam villam ad Berda in loco qui dicitur Sliunicus« na osnovu odluke što ju je »dominus banus de consilio iupanorum Sclauonie« konačno dosudio sv. Krševanu, još jednom u Zadru potvrdio.[371] U kasnijim papinskim potvrdama imanja samostana sv. Krševana u Zadru uvijek je posebno spomenuta i ova

[364] CD I, 1967, 120.
[365] U listini od g. 1072. izdanoj u Ninu, CD I, 1967, 128.
[366] SC II, 1904, 184.
[367] Ibid., 185.
[368] Ibid., VIII, 1910, 309.
[369] Stj. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrv. plemstva, o. c., 78, b. 331.
[370] F. Bianchi, Zara Cristiana II, 1879, 415.
[371] SC II, 1904, 189.

»terra Berda«,[372] što daje naslutiti da se radilo o većem posjedu. Plodno slivničko polje što ga natapa danas ponornica Slivnica zaista je sakriveno posred brda, a u blizini mora. Ono je oduvijek bilo naseljeno. O tome nam svjedoče brojna još ilirska gradinska naselja na susjednim uzvišenjima (Oraška i Lergova gradina i Gradina od Bokulje), a i antikni ostaci nađeni u polju. Pola vijeka kasnije pred ninskim kaptolom vrši se na zahtjev neke plemkinje iz Polišana reambulacija ove Družinikove zadužbine. Da je riječ o istoj zemlji, prosuđujem po činjenici što je u opisu međa opet spomenuta lučica, koju u zimsko vrijeme plavi voda.[373] U 18. st. zadarski samostan sv. Nikole drži ovdje veliki posjed, što nije isključeno da je poticao upravo od negdašnjega posjeda sv. Krševana. U ožujku 1483. spominje se neki Matija župnik u Slivnici.[374]

Treća »pascuis in Berda« bila su iznad Biljana Gornjih na obroncima Biljanskoga i Debeloga brda.[375] Tu su nekada morala biti bujna pasišta, dok su okolne šume zadržavale vlagu i dok je snaga vjetra bila mnogo slabija nego danas. I sada one služe isključivo za pašu i nisu podesne ni za kakvu zemljoradnju.[376]

Nedaleko odavde uz prastaru »via magna« što je od Benkovca preko Kašića vodila na sjeverozapad, oko stare crkvice sv. Jurja, bila je smještena »villa Draginich«[377] rodovska plemenština »de generatione Draginig«,[378] odnosno »de progenies Draginich«.[379] Da se ovdje radi upravo o crkvi u Draginićima, doznajemo iz listine od 9. 3. 1324. gdje se za jednu od dviju zemalja u Draginićima izrijekom kaže da leži »sub ecclesie sancti Georgii«[380] i što ovu crkvicu i današnji okolni pravoslavni seljaci nazivaju sv. Jure, a ne sv. Đorđe. Draginići koji su se rasuli za turskih ratova, spominju se još 1508. godine.[381] Nedaleko njih nalazilo se kmetsko naselje Domakovci koje je kralj Bela IV poklonio nekom Ladislavu

[372] Potvrda pape Celestina III od 5. 5. 1195, SC II, 1904, 274, pape Inocencija III od 4. 2. 1204, ibid. III, 1905, 39, i kralja Bele od g. 1242, ibid. IV, 1906, 163.

[373] »ad unum lucum, sub quo tempore yemali aquam currere dicebatur« u listini od 7. 9. 1363, SC XIII, 1915, 305.

[374] G. Praga, Atti e diplomi di Nona, o. c., 120.

[375] M. Barada, Lapčani, o. c., 492, b. 3.

[376] Listina od 30. 12. 1324, SC IX, 1911, 219.

[377] Listina od 25. 4. 1343, ibid. XI, 1913, 57.

[378] »Walcomerium filium Slauch de generatione Draginig« u listini od 7. 5. 1264, ibid. V, 1907, 296; »de genere Draginig« u ispravi od 15. 8. 1321, ibid. IX, 1911, 22.

[379] »Radoslauus et Disoius fratres filii condam Stoyani Milauucii de progenie Draginigh« u ispravi od 10. 4. 1318, ibid. VIII, 1910, 497.

[380] »duas pecias meas terre positas in Draginigh districtus Jadre; una quarum est sub ecclesia sancti Georgii« u listini od 9. 3. 1324, ibid. IX, 1911, 182.

[381] »villa Draginich« još 17. 9. 1508, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 280.

Gušiću iz Krbave,[382] a čiji su stanovnici u 15. st. bili podložni tvrđavi Vrana.[383] Na njih nas danas podsjeća, kako je to već i prijatelj Barada pravo istaknuo, ime nedalekoga izvora Domavec.[384]

Ime mjesta Biljane susrećemo prvi put g. 1358. gdje se spominju kao nekadašnje rodovsko dobro »quondam Johannis filii Georgii Gussigh (= Gušić)«, što ju je knez Butko, sin Ugrinov, »cum suis consaguineis« bio dao nekim zadarskim Draginićima, po čemu bi se moglo pomišljati da su i Draginići bili rodovski bližici plemena Gušića.[385] U njihovoj vlasnosti nalaze se Biljane još sredinom 15. st.[386] U dotursko vrijeme spominje se ovo selo još 1508. god.[387]

Na kraju treba da se osvrnemo i na još danas vanredno plodan i pitomi predio sjeverno od Ljupča u ninskoj župi koji nosi naziv Plemići, odnosno Plemića polje. To je kraj što ga gotovo sa sviju strana okružuju ilirska gradinska naselja s bogatim nekropolama, koje po svojim grobnim nalazima sežu sve do u doba našega doseljenja. Nad samim Plemića poljem na istaknutoj glavici zvanoj Vijenac vide se pored antiknih i ilirskih utvrđenja i ostaci većega naselja iz rimskoga doba, a na samom rtu zvanom danas Ljubljana neposredno iznad mora na visini od 85 m strše ruševine velike srednjovjekovne tvrđave, koja nam se u dokumentima javlja tek u 13. st. kao vlasništvo vranskih Ivanovaca.[388] Prilaz u tvrđavu s istočne strane, sa strane gorske kose, bio je branjen dvostrukim nasipom s jamom u sredini, možda još prethistorijskoga porijekla. U srednjovjekovnim zidinama vide se ostaci ulaznih vrata, flankiranih kulama, u koja se ulazilo preko mosta, što je presvodio široku grabu. U teško oštećenim ruševinama, što su stoljećima služile okolnim seljacima, pa čak i Ninjanima, kao kamenolom za dobijanje građevnoga kamena, još se razaznavaju

[382] SC VII, 1909, 322.

[383] »villa vocata Domacofci« 18. 3. 1444, Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 394.

[384] M. Barada, Lapčani, o. c., 493, b. 3.

[385] Listina od 27. 7. 1358. SC XII, 1914, 497.

[386] Šimun Nozdronja od zadarske linije Draginića spominje se kao vlasnik Biljana 10. 4. 1443, Š. Ljubić, Dva popisa listina manastira sv. Krševana, Starine JAZU, 19, 1887, 143.

[387] »Mattias Cattich da Bigliane« 10. 9. 1508, S. Gunjača, Repertorium de Zandonatis, o. c., 311.

[388] U listini kralja Andrije od 1. 8. 1205. kojom daje povlastice i određuje granice gradu Ninu navodi se: »excepta tamen possesione castri Lubey que est hospitalis sancti Johannis«, SC III, 1905, 52, te u listini od 11, odnosno 15. 5. 1242, kojom kralj Bela proširuje teritorij grada Zadra i iz kojega izuzimlje »terram Jubil que est Hospitaliorum«, ibid. IV, 1906, 162, odnosno listine istoga kralja izdane između 14. 10. 1242. i 13. 10. 1243, u kojoj potvrđuje stare granice grada Nina »excepta tamen possessione castri Lubey, que est hospitalis sancti Joannis«, ibid., 203.

brojni ostaci zgrada, unutrašnja dvorišta, i na samom rtu ostaci trobrodne bazilike prilično rustične obrade s ostacima grobova u njezinoj unutrašnjosti. U sadašnjem stanju bez arheoloških istraživanja nije moguće ulaziti u detaljniju analizu zidova, koji su iz rajrazličitijih razdoblja. Samo ime Ljub-Ljubač-Ljubljana upućuje na analogije sa Ljubelj-Ljubljana u Sloveniji i Lubač u blizini dubrovačkog Orašca,[389] a što nas svakako uvodi u iliro-keltski ili možda još i neki stariji kulturni krug. Stari suburbij ovoga grada kao da se prostirao na sjevernoj padini na mjestu današnje Gradine, gdje nalazimo ostatke nekih zgrada i crkava. Prema Bianchiju[390] bio je to veći gradić s nekoliko crkava i samostana, među kojima nas onaj sv. Marcele navodi na pomisao da su možda ninske benediktinke ovdje imale neku područnu celu.

U prvo doba našega doseljenja očito je i Ljuba bila rodovski grad plemena koje je bilo zauzelo plodna polja na južnom i sjevernom njezinu podnožju. A možda je već od samoga početka, zbog svojega izuzetnoga strateškoga položaja, kao čuvar morskoga prolaza između kopna i susjednoga Paga, nosila vojničku posadu i slično kao Karin direktno pripadala vladaocu. Na nekada rodovsku organizaciju njezina okolnoga pučanstva podsjeća nas danas naziv Plemići, koji i pored zaboravljenoga rodovskoga imena označava da je okolina bila napučena prvotno slobodnim seljacima didićima. Posljednju uspomenu na ta prava nalazimo u raspravi što je »omnes vilici subditi dicto castro Gliube« predvođeni sa svojim sucem Pavlom vode dne 27. 11. 1431. u Zadru pred tadašnjim mletačkim knezom Zadra, boreći se protiv brojnih podavanja što im je nova mletačka vlast, sada kao feudatarima tvrđave u Vrani, nametala, izjednačujući ih sa svim ostalim seljacima tadašnjega državnoga mletačkoga posjeda.[391] Za vrijeme dinastičkih borba između Žigmunda i Ladislava Napuljskog anžuvinske su čete pod zapovjedništvom kapetana Alojzija Aldemariska dne 18. 10. 1402. zauzele »castrum Lyube«, po čemu doznajemo da je on tada bio u kraljevskoj vlasti.[392] Za velike zasluge što su mu braća Vid i Ludovik iz odlične zadarske obitelji de Matafaris učinili, da bi mu omogućili da bude u Zadru okrunjen za hrvatsko-ugarskoga vladara, Ludovik im poklanja utvrde Ljubu i Novigrad, te otok Pag u nasljedno vlasništvo.[293] Koliko se on osjeća prema njima obavezan, dokazuje činjenica što je u pregovorima koje je vodio kasnije s Mletačkom Republikom za prodaju Dalmacije, stalno

[389] »Lubaačь« u ispravi kralja Ostoje od 15. 1. 1399, Miklosich, Monumenta Serbica, Viennae 1858, 234.

[390] F. Bianchi, Zara Cristiana II, 1879, 278.

[391] Stj. Antoljak, Zadarski katastik, o. c., 396.

[392] F. Šišić, Memoriale Pauli de Paulo patritii Jadrensis, Vj. arhiva VI, Zagreb 1904, 35.

[393] Š. Ljubić, Listine JAZU V, 1875, 169.

nastojao da im ovo posjedovanje osigura i u slučaju da se prodaja Dalmacije ostvari.[394] Te su se pogodbe Mlečani za života braće zaista i držali, samo što su grad Novigrad, zbog njegove — za njihov novostečeni posjed — izvanredno strateške važnosti, jer je »castrum (Novigrad) una ex clavibus principalibus Jadre«, zamijenili s posjedom Zemunika.[395] Oba brata, a osobito Vid, veoma su aktivni i kasnije u organizaciji i učvršćenju nove mletačke vlasti u Dalmaciji,[396] zbog čega ovaj posljednji postaje i mletački građanin.[397] On se 1419. spominje već kao mrtav,[398] dok mu brat Ludovik u svojem testamentu 1421. god. bogato obdaruje crkvu sv. Marije u Ljupču.[399] Sam predio »Gliuba« broji 1527. god 150 stanovnika.[400]

*

U pokušaju da bar u glavnim crtama dočaramo sliku našega doseljenja u ovu nekada prebogatu krajinu, obdarenu i plodnom zemljom i blagom klimom i blizinom mora, zemlju išaranu bujnim pašnjacima i zelenim dubravama, obilno natapanu vodom, s gradovima koji su živjeli svjetskim životom trgovačkih emporija Sredozemlja, tada središta evropske civilizacije i napretka, nametnula nam se činjenica da smo na tom zadarskom zaleđu naišli na tragove naseljenja gotovo svih naših starohrvatskih rodova kojih imena susrećemo u našim najstarijim dokumentima. Sve te naše rodovske zajednice držale su ovdje, na ovom nevelikom prostoru, kakav komadić zemlje kao svoju rodovsku plemenštinu. Upalo nam je dalje u oči da se upravo ovaj relativno ograničen prostor prozvao Chorvatia-Hrvatska, koje je ime zadržao sve do velike izmjene stanovništva nakon turskih ratova. Jednako je ovo mogao utvrditi i Antoljak u svojoj izvrsnoj raspravi Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, pristupajući toj problematici s posve drugoga stajališta.[401] Pa otkako sam prije više od 30 godina s pokojnim prijateljem Baradom počeo prolaziti ovim krajem, pokušavajući uvijek ponovo oživiti sliku ove naše najstarije domovine na Jadranu, ova me misao nije nikada napuštala. Jer nema sumnje da je vojnička moć plemena hrvatske

[394] Ibid., 175, 177. i 204.
[395] Ibid., VI, 1878, 70.
[396] Ibid., 124. i 147.
[397] Ibid., 70.
[398] Ibid. VII, 1882, 289.
[399] F. Bianchi, Zara Cristiana II, 1879, 278.
[400] Relacija Zaharija Vallaresa, kapetana Zadra mletačkom senatu od 10. 9. 1527, Š. Ljubić, Commissiones et relationes venetae JAZU I, 1876, 219.
[401] Radovi Instituta JAZU u Zadru IX, 1962, 55.

seobe morala biti velika da bi mogla skršiti avarsku silu i odmah idućih godina kao saveznik Bizanta vojevati protiv Langobarda u susjednoj Apuliji, pa je teško zamisliti da bi se ta vojska sa svojom pratnjom bila mogla sva smjestiti samo na ovom uzanom prostoru u pozadini Zadra. Osim toga iz dokumenata znamo da su ta plemena bila čvrsto zaposjela i trogirski i salonitanski ager, da su naselila podbiokovski kraj, da su sudjelovala u najstarijem formiranju Dubrovnika i da su naselila čak i gornju Dalmaciju sve do blizine Drača. I premda je njihova brojčana moć ovdje bila znatno slabija, ipak je bila dostatna da stvori prvo jezgro jedne državne organizacije. Ovi su rodovi naselili i sjeverno primorje, osnovali ličku, srpsku i podgorsku županu, a mnoga su od njih vrlo brzo prešla i na susjedne otoke, gdje ih, kao npr. na Krku nalazimo malo poslije našega dolaska na Jadran. Pa otkud onda i zašto ova koncentracija upravo u zaleđu Zadra?

U nedostatku bilo kakvih pisanih svjedočanstava iz prvoga doba našega doseljenja naša se historiografija do sada nije upuštala ni u kakva zaključivanja i ova prva dva vijeka naše prisutnosti na Jadranu ostavila u potpunoj tami. Na taj način ona je našu povijest osiromašila za puna dva stoljeća! Moje je mišljenje da je opravdano pokušati iskoristiti svaki podatak koji nam može baciti ma i najmanje svjetla u to do sada tamno razdoblje naše povijesti. Ako takvi prvi zaključci i ne moraju odmah biti i sasvim točni, oni će pokrenuti dalja istraživanja i tako unijeti bar nešto svjetla u ovo prvo doba naše prošlosti.

Prihvatili smo mišljenje da su plemena hrvatske seobe kao organizirana vojna sila u suglasnosti sa carem Heraklijem provalila u tada avaroslavensku Dalmaciju, ovdje skršila moć ovih barbara i u sporazumu s legitimnom vlasti, sa carem u Bizantu, ovdje se naselila. Bizantska vrhovna vlast veoma je brzo obnovljena s otoka na kojima nije ni bila prekinuta. Središte te obnovljene vlasti postao je Zadar, grad koji je za sve vrijeme barbarskih provala najviše sačuvao svoj kontinuitet. Brzo je obnovljena i određena crkvena organizacija, čemu je svakako znatno pridonijela činjenica što je određeni dio novonadošlih hrvatskih plemena već došao pokršten, kao pripadnik arijanske hereze. Da toga nije bilo, čitava akcija opata Martina, jedine vremenski fiksno utvrđene činjenice iz toga doba, bila bi neprovediva. Ona bi bila isto tako neprovediva da nije postojalo savezništvo između bizantske vlasti i novonadošlih Hrvata. Ne znači li onda ovo prisustvo zastupnika gotovo svih nama poznatih starohrvatskih plemena na uzanom području zadarske pozadine da je na ovom ograničenom prostoru svako pleme koje je sudjelovalo u seobi dobilo svoj vlastiti maleni određeni posjed, gdje su njegovi predstavnici mogli boraviti kad su dolazili na zajednička vijećanja i na dogovore s najvišim pred-

stavnicima bizantske vlasti? Nema sumnje da su ovakvi dogovori u prvo vrijeme osnivanja zajedničke organizacije i zajedničkoga nastupanja prema predstavnicima dalekoga cara, a u jednom još strogo rodovskom društvu, bili često potrebni. Pa i činjenica da su predstavnici ovih rodova već u najranije vrijeme ušli u gradske komune, gdje su obnašali i visoke časti (biskup Stjepan u Splitu) i sklapali obiteljske veze s najodličnijim familijama (Madijevci u Zadru, Većenega sestra kralja Krešimira) pobijaju do sada ustaljeno mišljenje da su postojali u početku izrazito neprijateljski odnosi između starosjedilaca i ovih novih došljaka. I na osnovu kakve logike mi možemo pretpostavljati da su se ti antagonistički odnosi mogli odjednom izmijeniti nekim reskriptom dalekih imperatora, ovim ponosnim pobjednicima u jednome krvavom ratu i jedva poznatim? I kako su ti isti imperatori jednu njima u osnovi neprijateljsku masu mogli ukrcati na svoje brodove i s njome voditi uspješan rat u dalekoj Apuliji? Svi nas ovi elementi jasno upućuju na činjenicu da je suradnja između carske vlasti i novih došljaka morala biti od prvoga početka trajna i intenzivna, i da je upravo interes bizantske politike morao biti da međusobni odnosi tih mnogobrojnih plemena u tom rodovskom društvu budu što sređeniji i da ti odnosi s obzirom na vrlo složen i raznolik njihov etnogenetski sastav postanu što čvršći, po mogućnosti objedinjeni u ruci jedne istaknute skupine, da su upravo ove težnje zahtijevale intenzivne kontakte, što su se najbolje mogli održavati upravo u Zadru, središtu i glavnom emporiju carske vlasti tada u Dalmaciji.

Prema tome kad u pozadini Zadra, u kraju koji tada nosi naziv Hrvatska ili »v Hrvateh« susrećemo članove rodova: Čudomerića, Draginića, Glamočana, Gušića, Hlevljana, Jamometića, Kačića, Kasega ili Kašića, Kukara, Lapčana, Lasničića, Mogorovića, Poletčića, Ramljana, Snačića, Stupića, Šubića, Tugomirića i Virevića, čije su glavne župe rasprostranjene po čitavoj Dalmaciji, onda nam se oni ukazuju tek kao predstavnici svojih plemena skupljeni ovdje na uzanom prostoru, da bi se mogli uvijek sastajati na zajednička vijećanja, neophodna u jednom rodovski uređenom društvu. Samo ujedinjeni u jedan takav savez plemena mogli su oni uspješno pregovarati s predstavnicima bizantskoga cara. A ovaj car je još uvijek od svih bio priznavan kao legitiman vlasnik ove zemlje, predobivene od Avara. Ovi predstavnici toga plemenskoga saveza koji je nosio zajednički naziv Hrvatska izabrali su za svoje središte upravo ovaj bogati kraj zbog neposredne blizine Zadra, tada najvećega bizantskoga grada i središta bizantske vlasti, da ovdje održavaju svoje zajedničke sastanke i vijeća-

nja. Pa kad se još u 14. st. u Podbrisanima,[402] smještenim upravo u središtu toga kraja, negdje između Prkosa i Škabrnje,[403] ili u Podgradu ispod stare Aserije[404] održavaju državni sabori, onda nam to izgleda kao posljednja uspomena na zajednička zborovanja ovih starohrvatskih rodova u vrijeme osnivanja zajedničke države upravo na ovom prostoru.

[402] Podban Ivan Ćuz održava »nobilium et castri iobagionum et centurionum Croacie in coloquio generali in loco uocato Podbrisano in Luca congregatorum« u kolovozu 1341, SC XII, 1914, 260; u kolovozu 1370. u ispravi bana Stjepana »in districtu Luke apud villam Podbursane vocata, universis Croatis in eadem Luka convenientibus« »in eadem congregatione nostra constitutos ac universos nobiles Croatos eidem nostre congregationi adherentes«, SC XI, 1913, 631.

[403] Stj. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrv. plemstva, o. c., 64, b. 96.

[404] U listini od 10. 6. 1370. »in congregatione nostra generali« »in villa Podgradya«, SC XIV, 1916, 268.

THE OLD-CROATIAN SETTLING OF RAVNI KOTARI

Summary

In an attempt to visualize in our mind at least in outlines the picture of our arrival in this once rich region, blessed with fertile soil and temperate climate and a near-by sea, a land abounding in ample pastures, meadows and groves, richly irrigated, with towns that used to live on a world level of trading emporia of the Mediterranean, then centres of the European civilization and progress — we have been faced by the fact that in this very same hinterland of Zadar we have discovered traces of settlements of almost all of our Old-Croatian tribes and families whose names even today we are bound to find in our most ancient documents. All those tribal communities were holding over the whole of this not too large space some parcel of soil as their tribal possessions of yore. What caught our eyes is that precisely this relatively limited space received the name of Chrovatia — Croatia, which name was preserved until that great exchange of population after the Turkish wars. The same has been established also by Antoljak in his excellent treatise entitled. The dying out and disappearance of the Croatian nobility in the environs of Zadar, approaching this problem from quite another angle.[401] And since more than 30 years ago I had started with my late friend Barada to pass through this area, attempting again and again to revive the mental picture of this our most ancient homeland on the Adriatic, this though has never forsaken me. For there can be no doubt that the military strength of the tribes of the Croatian migration must have been much greater to have been able to break down the power of the Avars and immediately the year after, as allies of Byzantium, to wage war against the Langobardians in neighbouring Apulia, with the whole of the army being able to take a stand over this narrow space in the hinterland of Zadar. Besides, from ancient documents we know well that those tribes had firmly occupied the areas of Trogir and Salonitana, that they had settled the areas below Biokovo Mountain, that they were active in the most ancient formation of Dubrovnik, and that they even settled the whole of Upper Dalmatia as far as the neighbourhood of Drač (Durazzo). And although their numerical strength was much weaker here, it was nevertheless sufficient to create a first nucleus of a State organization. Those tribes and families had also settled down on the northern seaboard, they had established Lika, Serbian and Podgora com-

munities, while many of them speedily crossed over to the neighbouring islands, where, for instance, we find them in the island od Krk not long after our arrival on the Adriatic. Why then this concentration in the hinterland of the city of Zadar?

In the absence of any written testimonies from the first period for our settling down our historiography so far has not ventured any conclusions, so that these first two centuries of our presence on the Adriatic have remained in utter darkness. In this way this scientific branch has impoverished our history for two whole centuries! In my opinion it would be justified to try and take advantage of each and every data that could cast only a little light upon this so far dark period of our history. Even if such conclusions are not quite accurate right at the start, they would prompt further investigations, thus elucidating a little this remotest time of our past.

We share the opinion that the tribes of the Croatian migration as an organized military power in agreement with the Emperor Heraclius pushed into the then Avarian-Slavic Dalmatia, broke down the power of those barbarians, and in agreement with the legal authority, the Emperor of Byzantium, settled the place. The Byzantine supreme authority was rapidly revived from the islands, where it had not been disrupted. The centre of this authority was Zadar — a town which during the barbarian penetrations had preserved its continuity most. Not long thereafter also a certain church organization was set up, to which no doubt had contributed the fact that a certain part of newly arrived Croatian tribes had arrived re-baptized. Had it not been for this, the entire action of the abbot Martin, the only accurately established fact from this period, would have been impracticable. It would also have been impossible had there not existed an alliance between the Byzantine authority and the newly arrived Croats. Would not the presence of representatives of almost all the Old-Croatian tribes known to us to exist over the narrow territory of the Zadar hinterland imply that in this same area every tribe that had participated in the migration had received its own small estate, where its representatives could stay when they came to communal counsellings and talks with the highest representatives of Byzantine authority? There can be no doubt that such talks and negotiations in the first time of establishment of a common organization and common appearance in the face of representatives or deputies of a distant Emperor were oftentimes a necessity. Even the fact that the representatives of those dignitaries had entered the municipal communes in the earliest times, where they held great honours (Bishop Stjepan in Split) and would conclude family links with the noblest families (Madijevci in Zadar, Veće-

nega — sister of King Krešimir) refute the so far firmly established opinion that in the beginning there must eave existed positively enemy relationships between the old-timers and these new arrivals. Also on the basis of such a logic we can assume that those antagonistic relationships might have suddenly be changed on the basis of a declaration issued by remote emperors, to these proud victors in a most bloody war that so far have remained almost unknown? And how was it possible for these emperors to embark this enemy mass onto ships and conduct a successful war in distant Apulia? All these elements refer us to the fact that the collaboration between the imperial authority and the new arrivals must from the very beginnings have been most durable and intensive, and that it was in the interest of Byzantine policy that the interrelations between those numerous tribes should be stable and solid, if possible united in the hands of a prominent group, that precisely ambitions and tendencies such as these called for intensive contacts, which could best be maintained in the city of Zadar — the centre and chief emporium of the imperial authority then residing in Zadar.

Accordingly, in Zadar's hinterland, when in an area that bears the name »Croatia« or »v Hrvateh«, we are encountering members of the following families: Čudomerići, Draginići, Glamočani, Gušići, Hlevljani, Jamometići, Kačići, Kasegi or Kašići, Kukari, Lapčani, Lasničići, Mogorovići, Poletčići, Ramljani, Snačići, Stupići, Šubići, Tugomirići and Virevići, the principal communes of whom are scattered over the whole of Dalmatia, then they show as the representatives of their own tribes assembled here on a narrow tract of land, in order to meet for joint counselling, which were so essential in a society organized on a family basis. Only united into such a union of tribes they were in a position to talk with representatives of the Emperor of Byzantium. And this very Emperor was still recognized by everybody as the legitimate owner of tose soils taken away from the Avars. These representatives of the tribal union which bore the communal name »Croatia«, had elected for their seat precisely this rich area because of the immediate neighbourhood of the City of Zadar — the then largest Byzantine city and centre of Byzantine power, to convene there and talk on communal matters of moment. And when as late as the 14th century they used to convene State meetings and parliaments at Podbrisani,[402] situated in the very centre of this region, somewhere between Prkosi and Škabrnja,[403] or at Podgradje below Ancient Aseria,[404] then this appears to us as a last remembrance of common conventions of those ancient Croatian families in the time of the establishment of a joint State, precisely on the territory under discussion.